

Tensed Reality versus Absolute Reality: An Interpretation of McTaggart's Paradox

Hassan Amiriara*

Abstract

This article offers an exposition of McTaggart's paradox and examines several influential interpretations of it. Its principal aim is to reconsider the argument of John Ellis McTaggart, the prominent early twentieth-century metaphysician, for the unreality of time as articulated through a fundamental opposition between two ideas: "absolute reality" and "tensed reality," and to draw from this opposition a number of conclusions relevant to contemporary philosophical debates concerning the nature of time. To this end, it reconstructs, with close attention to McTaggart's own formulation, the structure of his argument—an argument intended to demonstrate that time involves a contradiction and therefore cannot be real. It then analyzes and assesses several alternative interpretations of the paradox: Heather Dyke's account of the contradiction of tense, Huw Price's view regarding the tension between inclusivity and exclusivity, and, most notably, Michael Dummett's interpretation. Dummett maintains that the success of McTaggart's paradox depends upon the acceptance of a substantive philosophical presupposition, namely, that a complete description of reality is, in principle, possible. Finally, the article argues that understanding McTaggart's paradox within this framework has significant implications for assessing the legitimacy of the philosophical dispute between the A-theory and the B-theory of time. In particular, appeals to naturalistic arguments—that is, those invoking physical theories—in support of the B-theory rely upon a specific philosophical presupposition concerning the possibility of an absolute description of reality and are therefore vulnerable to the charge of begging the question.

Keywords: McTaggart's paradox, A-theory, B-theory, tensed reality, absolute reality, physical theories, metametaphysics.

* Assistant Professor, Department of Science Studies, Iranian Institute of Philosophy, h.amiriara@irip.ac.ir

Date received: 23/02/2026, Date of acceptance: 24/05/2026

Introduction

The philosophical debate over the nature of time has been profoundly influenced by “McTaggart’s Paradox,” proposed by J. M. E. McTaggart in his 1908 article “The Unreality of Time” and later published, with some modifications, in his posthumous work *The Nature of Existence*. McTaggart sought to demonstrate that the notion of time contains inherent contradictions when subjected to metaphysical scrutiny. His radical conclusion—that time is unreal—stems from his Hegelian idealist background. Although many contemporary philosophers reject McTaggart’s argument, his conceptual and metaphysical framework, particularly the distinction between the A-series and the B-series, remains foundational to contemporary metaphysics of time.

This article aims to reconstruct the paradox as a fundamental conflict between two competing metaphysical notions: Absolute Reality (reality as a complete, objective, and observer-independent whole) and Tensed Reality (reality insofar as it involves A-theoretic change). It then introduces several influential interpretations of the paradox (including those of Heather Dyke, Huw Price, Michael Dummett, and E. J. Lowe) in order to further illuminate the conflict between these two notions. It subsequently argues that this understanding of the paradox has significant implications for the legitimacy of the modern metaphysical and naturalistic debate between A-theory and B-theory, insofar as both positions may rest on unexamined presuppositions that beg the question against one another.

Materials & Methods

This study employs a methodology based on the logical reconstruction and comparative analysis of McTaggart’s original texts in relation to major twentieth- and twenty-first-century interpretations of the paradox. The primary materials examined include:

- i. **McTaggart’s Original Formulation:** Focusing on the 1927 formulation of the paradox, particularly his distinction between the A-series (past, present, and future), the B-series (earlier than and later than), and the C-series (a non-temporal ordering), as well as the articulation of his overall account of time.
- ii. **Modern Interpretations:** An analysis of several contemporary interpretations of the paradox, including Dyke’s “paradox of tense,” Price’s account of the tension between “inclusivity” and “exclusivity,” Dummett’s account of the

paradox through the notion of a “complete description” of reality, and Lowe’s critique based on the “indexical fallacy.”

- iii. **Metaphysical Evaluation:** The article examines the metametaphysical implications of these philosophical interpretations for the A-theory/B-theory debate itself, as well as for naturalistic arguments derived from modern physics.

Discussion & Result

a) The Structure of McTaggart’s Argument:

McTaggart’s argument proceeds through five logical steps: (1) time requires change; (2) change requires the A-series; (3) the A-series is contradictory; (4) therefore, change is contradictory; and (5) consequently, time is unreal. He argues that the B-series, which is constituted by static temporal relations, cannot adequately account for change, since the events themselves must be the subjects of change. An event such as the “death of Queen Anne” changes only with respect to its A-determinations: it moves from being in the distant future, to the near future, to the present, and subsequently further into the past.

The contradiction arises because the A-determinations (past, present, and future) are mutually exclusive, yet every event must possess all three in order to belong to a temporal series. When one attempts to resolve this difficulty by claiming that an event is present at one moment and past at another, McTaggart argues that this generates a vicious infinite regress.

b) Absolute vs. Tensed:

Heather Dyke reformulates the paradox by emphasizing the tension between absolute A-theoretic distinctions and the reality of temporal passage. According to her interpretation, if genuine passage is admitted, the distinctions between past, present, and future can no longer remain absolute, since every event successively occupies each of these temporal positions. In a similar vein, Huw Price highlights a conflict between “exclusivity” (the claim that *only one* moment is objectively now) and “inclusivity” (the claim that *every* moment may equally be regarded as now). This conflict can be interpreted as reflecting the difficulty of reconciling subjective temporal experience with an objective account of reality.

Michael Dummett advances one of the most influential readings of the paradox by connecting it to the possibility of a complete description of reality. He contends

that if time is genuinely real, then reality must be irreducibly tensed, making a fully observer-independent view (from nowhere) unattainable. On this interpretation, anyone who maintains that reality must ultimately admit of a complete and objective description is driven, in a manner similar to McTaggart, toward the conclusion that time is unreal.

c) Results for the Metametaphysics of Time:

A central result of this analysis is the identification of question-begging reasoning within the contemporary debate between A-theory and B-theory. The B-theory, which conceives of time as a static “block,” frequently maintains that the A-theory is logically contradictory on the basis of McTaggart’s paradox. However, this alleged contradiction arises only if one already accepts the B-theoretic metaphysical assumption that reality must ultimately be describable within a complete and non-perspectival framework.

Furthermore, the appeal to Special Theory of Relativity as a “naturalistic” justification for B-theory proves to be equally problematic. Physics, by its very methodology, aims at a complete and objective description of the world and therefore operates within a framework that quantifies over all events—past, present, and future—treating them as equally real. However, because A-theory denies the possibility of such an absolute and static description of a fundamentally tensed reality, the use of a physical framework that already presupposes a B-theoretic ontology in order to refute A-theory appears to involve a form of question-begging reasoning.

Conclusion

The analysis demonstrates that the paradox does not conclusively establish the unreality of time; rather, it forces a choice between two competing metaphysical commitments. If one requires reality to admit of a complete and objective description, then the reality of tense must be abandoned. Conversely, if one maintains that time and change are genuinely real, one must reject the idea that reality can be fully captured as a complete and absolute whole. On this interpretation, the debate between A-theory and B-theory rests upon fundamentally different metaphysical starting points, and the legitimacy of the dispute itself depends upon whether priority is given to the ideal of the Absolute or to the reality of temporal becoming.

Bibliography

[Persian]

- Iqbal Lahori, Muhammad. (1379). *The Reconstruction of Religious Thought in Islam* (trans. Ahmad Aaram). Paya. (Original work published in 1930; more complete edition published in 1934). [in Persian]
- Hojjati, Seyyed Mohammad Ali. (1997). The nature of time from the perspective of Islamic philosophers and McTaggart. *Modares-e Olum-e Ensani*, (1), 57–73. [in Persian]
- Shahmir, Saeedeh, & Hossein Khani, Ali. (2020). McTaggart on the Unreality of Time: Boghossian's Argument against Error-Theory. *Zehn*, 21(81), 91–116. [in Persian]
- Abdollahi, Mohammad Ali, & Farhanian, Fatemeh. (2012). The Metaphysics of Time (A critique and review of McTaggart's argument for the unreality of time). *Metaphysics*, 3(11), 1–16. [in Persian]
- Golparvar-Roozbahani, Mahdi. (2021). McTaggart's Paradox: Its Nature and Implications for the Unreality of Time. *Quarterly Journal of Religious Thought, Shiraz University*, 21(80), 107–124. [in Persian]
- Maghsoudi, Mohammad Ebrahim. (2020). Special Relativity against McTaggart's argument on the unreality of time. *Metaphysics*, 12(30), 187–207. [in Persian]

[English]

- Amiriara, H. (2021). On the possibility of non-eternalism without absolute simultaneity. *Synthese*, 199(3–4), 5885–5898.
- Bigelow, J. (1996). Presentism and properties. *Philosophical Perspectives*, 10, 35–52.
- Broad, C. D. (1923). *Scientific Thought*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Broad, C. D. (1938). *Examination of McTaggart's Philosophy: II*. Cambridge University Press.
- Dainton, B. (2010). *Time and Space* (Second edition). Acumen.
- Deng, N. (2013). Fine's McTaggart, Temporal Passage, and the A versus B-Debate. *Ratio*, 26(1), 19–34.
- Dummett, M. (1960). A Defense of McTaggart's Proof of the Unreality of Time. *The Philosophical Review*, 69(4), 497–504.
- Dyke, H. (2001). The pervasive paradox of tense. *Grazer Philosophische Studien*, 62(1), 103–124.
- Dyke, H. (2021). *Time*. Cambridge University Press. <https://doi.org/DOI: 10.1017/9781108935517>
- Dyke, H. (2024). Naturalizing the Philosophy of Time. In G. N. Kemp, A. Hossein Khani, H. Sheykh Rezaee, & H. Amiriara (Eds.), *Naturalism and Its Challenges* (pp. 233–251). Routledge.
- Falvey, K. (2010). The view from nowhen: The mctaggart-dummett argument for the unreality of time. *Philosophia*, 38, 297–312.
- Fine, K. (2005). Tense and Reality. In K. Fine (Ed.), *Modality and Tense: Philosophical Papers* (pp. 261–320). Oxford University Press.

- Fine, K. (2006). The Reality of Tense. *Synthese*, 150(3), 399–414. <http://www.jstor.org/stable/20118779>
- Gale, R. M. (1967). *The Philosophy of Time*. Anchor Books.
- Gale, R. M. (1968). *The Language of Time*. Routledge & Kegan Paul.
- Harrington, J. (2015). *Time: A Philosophical Introduction*. Bloomsbury.
- Hawley, K. (2006). Science as a guide to metaphysics? *Synthese*, 149(3), 451–470.
- Ladyman, J. (2007). Does physics answer metaphysical questions? 1. *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 61, 179–201.
- Ingthorsson, R. (2016). *McTaggart's paradox*. Routledge.
- Loux, M. J., & Crisp, T. M. (2017). *Metaphysics: A Contemporary Introduction, Fourth Edition*. Routledge.
- Lowe, E. J. (1987). The indexical fallacy in McTaggart's proof of the unreality of time. *Mind*, 96(381), 62–70.
- McDaniel, K. (2020). John M. E. McTaggart. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2022). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/presentism/>
- McTaggart, J. E. (1893). Time and the Hegelian Dialectic. *Mind*, 2(8), 490–504.
- McTaggart, J. E. (1908). The unreality of time. *Mind*, 457–474.
- McTaggart, J. E. (1927). *The Nature of Existence: II*. Cambridge University Press.
- Nagel, T. (1989). *The View from Nowhere*. Oxford University Press.
- Nyíri, Kristóf. (2008). Hundred Years After: How McTaggart Became a Thing of the Past. *Invited Lecture, Section History of Philosophy, 6th European Congress of Analytic Philosophy, Kraków, August 21–26, 2008. Available Online (Downloaded 13 March 2016): Http://Www.Hunfi.Hu/Nyiri/Nyiri_ECAP_2008.Pdf*.
- Peterson, D., & Silberstein, M. (2010). Relativity of Simultaneity and Eternalism: In Defense of the Block Universe. In V. Petkov (Ed.), *Space, Time, and Spacetime: Physical and Philosophical Implications of Minkowski's Unification of Space and Time* (pp. 209–237). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-13538-5_10
- Price, H. (1996). *Time's arrow and Archimedes point: New directions for the physics of time*. Oxford university press.
- Price, H. (2011). The Flow of Time. In C. Callender (Ed.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Time* (pp. 276–311). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199298204.003.0010>
- Priest, G. (1986). Tense and truth conditions. *Analysis*, 46(4), 162–166.
- Putnam, H. (1967). Time and physical geometry. *The Journal of Philosophy*, 240–247.
- Rietdijk, C. W. (1966). A rigorous proof of determinism derived from the special theory of relativity. *Philosophy of Science*, 33(4), 341–344.

91 Abstract

Saunders, S. (2002). How relativity contradicts presentism. *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 50, 277–292.

Tooley, M. (1997). *Time, tense, and causation*. Oxford University Press.

Williams, B. (1978). *Descartes*. Penguin.

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق:

تفسیری از پارادوکس مک‌تاگارت

حسن امیری آرا*

چکیده

این مقاله به شرح «پارادوکس مک‌تاگارت» و بررسی چند روایت اثرگذار از آن اختصاص دارد. هدف اصلی نوشتار حاضر آن است که استدلال جان الیس مک‌تاگارت، متافیزیکدان مشهور ابتدای قرن بیستم، دربارهٔ ناواقعی بودن زمان را در چهارچوب تقابلی بنیادین میان دو انگاره «واقعیت مطلق» و «واقعیت وقت‌مند» بازخوانی کند و از دل این تقابل، نتایجی برای مناقشات فلسفی معاصر دربارهٔ ماهیت زمان استخراج نماید. بدین منظور، نخست ساختار استدلال مک‌تاگارت را با اتکا به تقریر خود او به دقت روایت می‌کنیم؛ استدلالی که بر آن است نشان دهد زمان مستلزم تناقض است و از این رو نمی‌تواند امری واقعی باشد. در ادامه، به تحلیل و ارزیابی چند روایت دیگر از این پارادوکس می‌پردازیم: دیدگاه هتر دایک دربارهٔ تناقض وقت‌مندی، دیدگاه هیو پرایس در باب تنش میان انحصارنگری و همه‌شمول‌نگری، و به‌ویژه خوانش مایکل دامت از پارادوکس. دامت بر این باور است که موفقیت پارادوکس مک‌تاگارت در گرو پذیرش پیش‌فرضی فلسفی است؛ یعنی این فرض که ارائهٔ توصیفی کامل و عینی از واقعیت، علی‌الاصول ممکن است. در پایان، ملاحظه خواهیم کرد که فهم پارادوکس مک‌تاگارت در چهارچوب تقابل میان «واقعیت مطلق» و «واقعیت وقت‌مند» پیامدهایی مهم برای ارزیابی مشروعیت مناقشهٔ فلسفی میان الف‌نظریه و ب‌نظریه در فلسفهٔ زمان دارد. به‌طور خاص، توسل به تناقض الف‌نظریه و نیز استدلال‌های طبیعی‌گرایانه - با استناد به نظریه‌های فیزیکی - برای دفاع از ب‌نظریه، منوط به پذیرش پیش‌فرضی فلسفی دربارهٔ امکان وصف مطلق واقعیت است و بنابراین این راهبردها در معرض خطر ارتکاب مصادره‌به‌مطلوب قرار دارند.

کلیدواژه‌ها: پارادوکس مک‌تاگارت، الف‌نظریه، ب‌نظریه، واقعیت وقت‌مند، واقعیت مطلق، نظریه‌های فیزیکی، متامتافیزیک.

* استادیار گروه مطالعات علم، مؤسسهٔ پژوهشی حکمت و فلسفهٔ ایران، h.amiriara@irip.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۰۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۳

۱. مقدمه

آنچه به عنوان «پارادکس مک‌تاگارت» در فلسفه معاصر شهرت دارد، چنانکه از عنوان پیداست، نخستین بار توسط فیلسوف شهیر بریتانیایی ابتدای قرن بیستم، جان مک‌تاگارت الیس مک‌تاگارت (John McTaggart Ellis McTaggart) (۱۸۶۶-۱۹۲۵) ارائه شده است. او این پارادکس را در دو اثر خویش تشریح کرد. ابتدا، در مقاله «ناواقعی بودن زمان» (McTaggart, 1908) که در نشریه *مایند* (*Mind*) منتشر شد؛ و سپس، در جلد دوم از کتاب *سرشت وجود* (*The Nature of Existence*) (McTaggart, 1927) که پس از مرگ او و در سال ۱۹۲۷ منتشر شد. (ما در این مقاله در ارجاع به مک‌تاگارت اصل را بر نسخه متأخر می‌گذاریم، هرچند در مواردی متعدد به نسخه متقدم نیز اشاره می‌کنیم.)^۱

انگیزه مک‌تاگارت از طرح پارادکس خویش آن است که استدلال کند زمان *ناواقعی* است. با اینکه عقیده به ناواقعی بودن زمان غریب می‌نماید، مک‌تاگارت در همان جملات آغازین نوشته خویش نام‌هایی را از قهرمانان فلسفی خود که بر چنین عقیده‌ای بوده‌اند فهرست می‌کند (که چه بسا خود بازتابی باشد از علائق فلسفی او): اسپینوزا، کانت، هگل و شوپنهاور. او حتی این نکته را متذکر می‌شود که در ادیان و عرفان شرقی و نیز در عرفان غربی چنین عقیده‌ای رواج دارد. ذکر این مقدمه توسط او از چند جهت جالب توجه است. نخست، این موضوع گویای *انگیزه ایدئالیستی* مک‌تاگارت در طرح استدلال است. هرچند، مناقشات بعدی که در پی آمد به چنین ریشه‌هایی بی‌اعتناست. دوم، مک‌تاگارت به این موضوع اشاره می‌کند که این عقیده غریب از نوعی بدنه فکری پرمایه در تاریخ اندیشه برخوردار است. نکته آخر، و شاید مهم‌تر از همه، این است که مک‌تاگارت تصریح می‌کند عقیده او، هرچند سابقه‌ای تاریخی دارد، اما از پشتیبانی نوعی استدلال بدیع برخوردار است، استدلالی که اولین بار توسط خود او ارائه می‌شود (McTaggart, 1927, p. 9) نیز نک. (McTaggart, 1908, p. 457).

مک‌تاگارت در فضای فلسفه هگلی کمبریج انتهای قرن نوزدهم و ابتدای قرن بیستم و تحت نفوذ یکی از هگلی‌های معروف بریتانیایی، اف. اچ. برادلی (F. H. Bradley) (۱۸۴۶-۱۹۲۴) می‌زیست. فیلسوفان برجسته‌ای چون، سی. دی براود (C. D. Broad) (۱۸۸۷-۱۹۷۱)، جی. ای. مور (G. E. Moore) (۱۸۷۳-۱۹۵۸) و برتراند راسل (۱۸۷۲-۱۹۷۰) از او تأثیر پذیرفته‌اند (McDaniel, 2020). طرفه اینکه، هرچند او یک هگلی تمام‌عیار و مشتاق تفسیر آثار هگل بود، شهرتش در فلسفه معاصر، نه بدو در مقام مفسر هگل، بلکه در

متافیزیک تحلیلی و به موجب استدلال به سود ناواقعی بودن زمان است، استدلالی که در فلسفه معاصر بی‌اعتنا به هگل بررسی شده است. بنابراین، لازم است به این نکته توجه داشته باشیم که انگیزه خود مک‌تاگارت از طرح استدلالش به سود ناواقعی بودن زمان به فلسفه هگل مرتبط است.^۲ اینگثورسون، با اشاره به این خویشاوندی، معتقد است استدلال مک‌تاگارت «تلاشی برای آشتی میان ایده واقعیت در مقام مطلق (Absolute)، و ایده واقعیت در مقام امر زمانمند (Temporal)» است (Ingthorsson, 2016, p. 7)، موضوعی که، چنانکه خواهیم دید، در تفسیرهای تحلیلی استدلال او و بررسی صحت آن نیز کاملاً منعکس شده است.

در اهمیت استدلال مک‌تاگارت، طرح این نکته کافی است که فلسفه زمان معاصر و مناقشات مرتبط به آن را عموماً می‌توان نوعی واکنش به استدلال او نگریست: استدلال مک‌تاگارت هم اصطلاحات و مفاهیمی را برای طرح مناقشات فلسفی زمان ارائه کرده است و هم تلاش برای فهم آن به نوعی پیشران فلسفه زمان معاصر بوده است. البته، فهم این استدلال چنان برای فیلسوفان مایه زحمت شده است که همچنان دهه‌هاست با دقت بالای منطقی و مفهومی سرگرم دفاع یا رد آن هستند. حالت روحی فیلسوفان را در مواجهه با استدلال او به خوبی می‌توان در این جملات از سی. دی. براود (یکی از نخستین مفسران او) ملاحظه کرد:

[درباره استدلال مک‌تاگارت] تصور من این است که هر خواننده‌ای حتماً همان احساس را داشته که هر آدمی که عقل سالمی دارد در باب استدلال هستی‌شناختی وجود خداوند احساس می‌کند، یعنی اینکه بدهاتاً یک جای کار خطا است، اما گفتن اینکه دقیقاً به چه خطایی دچار است چندان ساده نیست. (Broad, 1938, p. 313)

دشواری ارائه مک‌تاگارت در نوشته اصلی او منجر شده نسخه‌های متعددی از «پارادکس مک‌تاگارت» به وجود آید. بنابراین، روایت‌های مختلف و بعضاً متفاوتی از این پارادکس وجود دارد که در مواقع بسیار به آنچه خود مک‌تاگارت در اصل بیان کرده وفادار نیستند (Harrington, 2015, pp. 64–65).^۳ تمرکز ما در اینجا بر تقریری از استدلال اوست که ریشه آن به اثر دامت (Dummet 1960) بازمی‌گردد. دامت استدلال می‌کند که پارادکس مک‌تاگارت مبتنی بر فرضی درباره توصیف واقعیت است، اینکه توصیفی کامل از واقعیت ممکن است. این موضوع شیوه‌ای را برای فهم پارادکس فراهم می‌آورد: پارادکس مک‌تاگارت را می‌توان در قالب تقابلی میان دو انگاره فهم کرد: واقعیت در مقام امری مطلق

در برابر واقعیت در مقام /مری وقت‌مند^۴. این تقابل خود را به شکل تقابل توصیف این واقعیت‌ها نشان می‌دهد. توصیف واقعیت مطلق بدون ارجاع به زمانی خاص و توصیف واقعیت وقت‌مند با ارجاع به زمانی خاص امکان‌پذیر است.

برای حصول این تقریر، در این مقاله تلاش می‌کنیم ابتدا روایت خودمان را از پارادکس مک‌تاگارت، بر مبنای نوشته خود او، ارائه کنیم. ما استدلال مک‌تاگارت را به تفصیل ارائه می‌کنیم تا زمینه‌ای برای فهم آن در زبان فارسی فراهم آید.^۵ این ارائه همچنین زمینه را برای توضیح چند روایت مشهور دیگر از این پارادکس فراهم می‌آورد. ما به طور خاص به آراء دایک، پرایس، دامت و لو رجوع می‌کنیم (هرچند در یک پاروقی به آراء فاین هم اشاره خواهیم کرد). پس از بیان این روایات تلاش می‌کنیم تقابل دو ایده‌ای را که پیشتر به آن اشاره کردیم در مناقشه معاصر در فلسفه زمان ملاحظه کنیم. به عبارت دیگر، تلاش می‌کنیم نشان دهیم به چه معنا می‌توان پارادکس مک‌تاگارت را در واقع بیانی از آشتی‌ناپذیری یا ناسازگاری این دو ایده نگریست.^۶

در نهایت، ملاحظه خواهیم کرد که فهم پارادوکس مک‌تاگارت در چارچوب تقابل میان «واقعیت مطلق» و «واقعیت وقت‌مند» چند پیامد قابل توجه برای ارزیابی مشروعیت مناقشه فلسفی میان الف‌نظریه و ب‌نظریه در فلسفه زمان دارد. به طور خاص، استدلال می‌کنیم توسل به تناقض الف‌نظریه و نیز استدلال‌های طبیعی‌گرایانه — با استناد به نظریه‌های فیزیکی — برای دفاع از ب‌نظریه، منوط به پذیرش پیش‌فرض‌های فلسفی خاصی درباره مطلق بودن واقعیت است و بنابراین این راهبردها در معرض خطر ارتکاب مصادره به مطلوب قرار دارند.

۲. روایت مک‌تاگارت

مک‌تاگارت استدلال خود را با معرفی الف‌سری و ب‌سری آغاز می‌کند.^۷ این دو سری از نظر مک‌تاگارت دو نحو «آشکار شدن» یا «مشاهده» زمان در بدوامر توسط ماست (McTaggart 1927 p. 9 & 11). به عبارتی، دسترسی ما به زمان در قالب ملاحظه یا تصویری است که این دو سری فراهم می‌آورند. مفاهیم «الف‌سری (A-series)»، «ب‌سری (B-series)» (نیز «ج‌سری (C-series)») ناظرند به دو تلقی درباره آنچه فقرات زمان، یا رویدادها را به مثابه ترتیبی زمانی قوام می‌دهد.

مطابق یک تلقی، مقوم ترتیب زمانی رویدادها این واقعیت است که برخی از آن رویدادها گذشته‌اند، برخی حال‌اند و برخی آینده‌اند. در فلسفه زمان به گذشته بودن، حال بودن و آینده بودن اصطلاحاً *الف‌تعیینات* یا *الف‌ویژگی‌ها* و به آنچه از این نوع ترتیب حاصل می‌شود اصطلاحاً *الف‌سری* گفته می‌شود. در خصوص الف‌سری باید به چند نکته توجه داشت. نخست، الف‌سری واجد نوعی جهت درونی است: رویدادها/ز گذشته به آینده مرتب می‌شوند. دوم، طبق روایت مک‌تاگارت این ترتیب یک ترتیب متغیر است. اینکه کدام رویدادها گذشته‌اند، کدام حال‌اند و کدام آینده‌اند پیوسته در حال تغییر است. به نظریه‌ای که الف‌سری را مقوم زمان می‌نگرد اصطلاحاً *الف‌نظریه* گفته می‌شود.^۸

تلقی دیگر آن است که مقوم این ترتیب روابط تقدم، هم‌زمانی و تأخر میان فقرات زمانی. در فلسفه زمان به روابط تقدم، هم‌زمانی و تأخر، *بروابط* یا *ب‌ویژگی‌ها* گفته می‌شود. ترتیبی که توسط این روابط ایجاد می‌شود نیز اصطلاحاً *ب‌سری* نام دارد. در خصوص ب‌سری نیز باید به چند نکته توجه داشت. نخست، ب‌سری نیز همچون الف‌سری واجد نوعی جهت درونی است: رویدادها/ز متقدم به متأخر مرتب می‌شوند. دوم، این ترتیب یک ترتیب نامتغیر است. اینکه کدام رویدادها مقدم بر، یا مؤخر بر، یا همزمان با کدام رویدادها هستند، امری است نامتغیر. به نظریه‌ای که ب‌سری را مقوم زمان می‌نگرد اصطلاحاً *ب‌نظریه*^۹ گفته می‌شود.^{۱۰}

مک‌تاگارت ج‌سری را نیز معرفی می‌کند: در چارچوب ج، ترتیب فقرات مرتب به موجب روابطی است که جهتی درونی در ترتیب ایجاد نمی‌کند. یک نامزد برای چنین روابطی رابطه سه‌موضعی بینابینیت (betweenness) است. بنابراین، می‌توان بینابینیت را یک ج‌ویژگی، یا ج‌رابطه نامید. ترتیب حاصل از اعمال ج‌رابطه بر فقرات زمانی نیز یک ج‌سری نامیده می‌شود. این ترتیب واجد جهتی درونی نیست. برای مثال، اگر سه رویداد، X ، Y و Z صرفاً براساس رابطه بینابینیت، به صورتی مرتب شوند که Y بین X و Z باشد، آنگاه میان ترتیب $[X, Y, Z]$ و ترتیب $[Z, Y, X]$ تفاوتی وجود ندارد. نظریه‌ای درباره زمان که آن را قوام‌یافته از ج‌سری می‌نگرد ج‌نظریه نام دارد. درواقع، تفاوت میان ج‌نظریه و ب‌نظریه صرفاً در این است که مطابق ب‌نظریه ترتیب زمانی واجد جهتی درونی است و مطابق ج‌نظریه این ترتیب فاقد جهتی درونی است. مک‌تاگارت در جایی از مقاله خویش، هنگامی که درباره ج‌سری سخن می‌گوید، روشن می‌کند که نفس حضور یا قرارگیری در یک موقعیت از سری زمانی همان‌چیزی است که موجب می‌شود رویدادی را یک رویداد بدانیم

(McTaggart 1908 p. 462). او ج‌سری را یک سری زمانی نمی‌داند، بلکه صرفاً ترتیب فقراتی می‌نگرد (مثال او ترتیب حروف الفباست) که از نظر او «شایسته نام رویداد» نیستند، چراکه فقرات آن دارای تعینات زمانی، یعنی الف‌تعینات و ب‌تعینات، نیستند (McTaggart 1908 p. 462).

با این توضیحات اکنون می‌توانیم به سراغ استدلال مک‌تاگارت برویم. اجازه دهید برای سهولت در بحث، ابتدا گام‌های استدلال مک‌تاگارت را، چنانکه در نوشته او آمده است، بیان کنیم و سپس به تشریح آنها پردازیم:

۱. تغییر برای زمان ضروری است.

۲. الف‌سری برای تغییر ضروری است.

۳. الف‌سری متناقض است.

۴. پس (در نتیجه ۲ و ۳) تغییر متناقض است.

۵. پس (در نتیجه ۱ و ۴) زمان متناقض است.

گام نخست استدلال مک‌تاگارت را می‌توان مهم‌ترین گام دانست. هرچند از نظر او اینکه «زمان متضمن تغییر» را همگان پذیرفته‌اند، توصیف و تبیین همین تغییر است که بخش زیادی از مناقشات بعدی دربارهٔ پارادکس مک‌تاگارت را به وجود آورده است. مک‌تاگارت خود از «تغییر»ی که برای زمان ضروری است تلقی خاصی دارد:

تغییر نمی‌تواند ناشی از این باشد که رویدادی، دیگر یک رویداد نباشد، همین‌طور نمی‌تواند ناشی از این باشد که رویدادی به رویدادی دیگر تبدیل شود.
(McTaggart 1927 p. 13)

یا در نسخهٔ ۱۹۰۸ خود:

تغییرات باید با چنان طبیعتی برای رویدادها رخ دهند که رخ دادن این تغییرات مانع آن نباشد که رویدادها رویداد باشند و همان رویداد باشند، هم قبل از تغییر و هم بعد از تغییر. (McTaggart 1908 p. 460)

بنابراین تغییر مدنظر او – که برای زمان ضروری است – تغییر خودِ رویدادهاست و نه تغییری که با رویدادها توصیف می‌شود که همان تغییر هویات یا/اشیاء است. مک‌تاگارت صرفاً تغییر در ویژگی‌های هویات یا اشیاء را تغییری حقیقی نمی‌نگرد. برای روشن شدن

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۹۹

موضوع مثال مک‌تاگارت، رویداد مرگ ملکه آن (Queen Anne)^{۱۱}، را در نظر آورید. تغییر مد نظر مک‌تاگارت تغییری است که باید در خود این رویداد مرگ به وجود آید و نه تغییر از رویداد مرگ به رویداد، مثلاً، تدفین او.

با این وجود، هر تغییری در محتوای یک رویداد موجب می‌شود آن رویداد همان رویداد نباشد و به عبارتی موجب ازدست رفتن هویت آن رویداد می‌شود. در مثال ما، هر تغییری در رویداد مرگ ملکه آن، مثلاً تغییر رنگ لباس ملکه در آن هنگام، موجب می‌شود این رویداد همان رویداد تاریخی مرگ ملکه آن نباشد. از نظر او فقط یک گزینه برای تغییری که خود رویدادها بتوانند متحمل آن باشند وجود دارد^{۱۲}:

[رویداد مرگ ملکه آن] هنگامی رویدادی در آینده دور بوده است. هر لحظه به رویدادی در آینده نزدیک‌تر تبدیل شده است. نهایتاً حال شد. سپس گذشته شد و همواره گذشته خواهد بود، حال آنکه هر لحظه بیشتر و بیشتر گذشته می‌شود.

(McTaggart 1927 p. 13؛ نیز نک. McTaggart 1908 p. 460)

بنابراین، فقط تغییر در الف‌تعیینات است که به‌عنوان گزینه تغییر ضروری برای زمان و حافظ شرایط اینهمانی رویدادها باقی می‌ماند: تغییر در گذشته‌بودن، حال بودن و آینده بودن رویدادها. از اینجا مقدمه دوم مک‌تاگارت روشن می‌شود: روشن است که تغییر از گذشته به حال و به آینده مستلزم الف‌سری است. در نتیجه، بدون الف‌سری تغییر (ضروری برای زمان) در کار نیست.^{۱۳}

علاوه بر این، این درک مک‌تاگارت از تغییر ضروری برای زمان نوعی رابطه را میان سه سری مشخص می‌کند: ج‌سری، که دنباله‌ای غیرزمانی است، به همراه الف‌سری (که دنباله‌ای زمانی است) ب‌سری را (که دومرتبه دنباله‌ای زمانی است) نتیجه می‌دهد. بنابراین، الف‌سری و ج‌سری «بنیادین» هستند، اما ب‌سری بنیادین نیست و وجودش متوقف به وجود ج‌سری و الف‌سری است. در حقیقت، الف‌سری که دنباله‌ای دارای جهت (از گذشته به آینده) و تغییر است به ج‌سری که دنباله‌ای بدون جهت و تغییر است، جهتی می‌بخشد که بدون در نظر گرفتن تغییر همان ب‌سری خواهد بود. بنابراین، ب‌سری جهتش را از الف‌سری می‌گیرد و بی‌تغییری و هموارگی (permanence) (یا به تعبیری سرمدیتش) را از ج‌سری:

فقط وقتی الف‌سری که تغییر و جهت می‌بخشد با ج‌سری که هموارگی می‌بخشد، ترکیب شود است که ب‌سری می‌تواند ایجاد شود. (McTaggart 1908 p. 464)

بنابراین، «تقدم» و «تأخر» خود ناشی از تمایز گذشته، حال و آینده، در کنار روابطی است که رویدادها در قالب ج‌سری با یکدیگر دارند. اگر رویدادی نسبت به رویدادی دیگر تقدم داشته باشد، این یعنی موقعیت رویدادها در دنباله زمانی به گونه‌ای است که رویداد دوم در گذشته رویداد اول قرار دارد؛ و به همین ترتیب برای تأخر و همزمانی.

در این نقطه مک‌تاگارت تصور می‌کند این استدلال خویش را به کرسی نشانده است که بدون الف‌سری زمانی در کار نیست. زمان یا در قالب الف‌سری قابل تصور است یا در قالب ب‌سری و ب‌سری نیز خود منوط به وجود الف‌سری است و بنابراین زمان خود منوط به وجود الف‌سری است، البته در کنار ج‌سری که دنباله‌ای زمانی نیست. (مک‌تاگارت چند اعتراض را به ضرورت الف‌سری برای زمان طرح و رد می‌کند که در اینجا از طرح آنها درمی‌گذریم و بحث پیرامون آنها را به پی‌نوشت منتقل می‌کنیم.^{۱۴})

اکنون به نقطه اوج استدلال مک‌تاگارت می‌رسیم: حمله‌ای اساسی به وجود الف‌سری که روایت او را از چیزی که به عنوان پارادکس مک‌تاگارت مشهور است می‌سازد.^{۱۵} این پارادکس از چند گام تشکیل شده است:

۱. الف‌تعیینات، تعیناتی ناسازگارند. یعنی دو به دو مانعة‌الجمع‌اند.

۲. هر فقره الف‌سری واجد هر سه این تعینات است.

۳. بنابراین الف‌سری ناممکن است. (McTaggart 1927 p. 20)

مقدمه نخست روشن است. اگر فقره‌ای از زمان حال باشد، نمی‌تواند آینده و/یا گذشته باشد. همین‌طور اگر فقره‌ای از زمان گذشته باشد، نمی‌تواند آینده و/یا حال باشد، و نیز اگر فقره‌ای از زمان آینده باشد، نمی‌تواند حال و/یا گذشته باشد. مک‌تاگارت دلیل این ناسازگاری را در این می‌بیند که تغییر ذاتی زمان تغییر از آینده به حال و/از حال به گذشته است. با وجود این، درک مقدمه دوم دشوار است. مک‌تاگارت می‌گوید «هر رویدادی همه آنها را دارد». چرا؟ مک‌تاگارت توضیح می‌دهد:

اگر M گذشته است، حال و آینده بوده است. اگر آینده است، حال و گذشته خواهد بود. اگر حال است، آینده بوده است و گذشته خواهد شد. بدین ترتیب، هر سه

مشخصه به هر رویداد تعلق دارد. (McTaggart 1927 p. 20)

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۱۰۱

اتصاف این سه تعین به یک رویداد را در یک جمله به این شکل می‌شود بیان کرد که رویداد M «حال است، گذشته خواهد بود، آینده بوده است» یا «گذشته است، حال بوده است، آینده بوده است» یا «آینده است، حال خواهد بود، گذشته خواهد بود».

چنین بیانی از ناسازگاری سه تعین و اتصاف آنها به رویدادها در الفسری در وهله اول نوعی مغلطه به نظر می‌رسد. واکنش خواننده بلافاصله این است که مک‌تاگارت در اینجا به‌طرزی ناشیانه افعال وقت‌مند (tensed) را نادیده می‌گیرد. وجود افعال وقت‌مندی مانند «خواهد بود» یا «بوده است» و «است» از بروز تناقض ممانعت می‌کنند. درواقع، اعتراض این است که اتصاف تعینات دوه‌دو ناسازگار به یک هویت فقط وقتی تناقض به بار می‌آورد که این تعینات «همزمان» به آن هویت اطلاق شوند.

مک‌تاگارت در مقاله ۱۹۰۸ در مقام پاسخ به این اعتراض، می‌کوشد هم دور باطل و هم تسلسل باطلی را که به زعم او در این اعتراض نهفته است آشکار سازد. اما در نوشته متأخر خود، در ۱۹۲۷، صرفاً به تسلسل باطل متوسل می‌شود. دور باطل این است که ما برای توضیح زمان از الفسری استفاده می‌کنیم و آن را مفروض می‌گیریم، اما اینجا در مقام توضیح الفسری و اینکه چرا تناقضی در آن نیست دومرتبه زمان را مفروض می‌گیریم. (McTaggart 1908 p. 469) یا به تعبیر دیگر، برای توضیح تمایز گذشته، حال و آینده از تمایز گذشته، حال و آینده استفاده می‌کنیم. برای مثال، می‌گوییم اینکه «رویدادی حال است و گذشته خواهد بود و آینده بوده است» تناقض نیست زیرا «در حال حال است و در آینده گذشته است و در گذشته آینده است» (توجه کنید که افعال وقت‌مند در جمله نخست جای خود را به فعل ناوقت‌مند «است» در جمله دوم می‌دهد؛ در ادامه این مطلب را بیشتر توضیح خواهیم داد).^{۱۷}

همین تحلیل جملات دارای افعال وقت‌مند به جملات دارای افعال ناوقت‌مند (مثلاً تحلیل «گذشته خواهد بود» به «در آینده گذشته است») چهارچوب اعتراض ناظر به تسلسل باطل را ایجاد می‌کند که در هر دو نوشته متقدم و متأخر مک‌تاگارت آمده است. فهم توضیح مک‌تاگارت از مشکلی که در این اعتراض می‌بیند دشوار است:

به این ترتیب، حکم نخست‌مان درباره M - اینکه حال است، گذشته خواهد بود و آینده بوده است - به این معنی است که M در لحظه‌ای از زمان حال حال است، در لحظه‌ای از زمان آینده گذشته است، و در لحظه‌ای از زمان گذشته آینده است. اما هر لحظه‌ای، مانند هر رویدادی هم گذشته، هم حال و هم آینده است. و بنابراین مشکلی مشابه به

وجود می‌آید. اگر M حال است، هیچ لحظه‌ای از زمان گذشته وجود ندارد که در آن گذشته باشد. اما لحظات زمان آینده که در آنها گذشته است، به یکسان لحظات زمان گذشته‌اند، که در آن نمی‌تواند گذشته باشد. دومرتبه، اینکه M آینده است و حال و گذشته خواهد بود یعنی M در لحظه‌ای از زمان حال آینده است، و در لحظات دیگری از زمان آینده حال و گذشته است. در این صورت، نمی‌تواند در هیچ لحظاتی از زمان گذشته حال یا گذشته باشد. اما همه لحظات زمان آینده، که در آن M حال یا گذشته خواهد بود، به یکسان لحظات زمان گذشته‌اند. (McTaggart 1927 p. 21)

اجازه دهید در این قطعه تأمل کنیم. مثلاً این جمله را در نظر بگیریم که «M حال است، گذشته خواهد بود و آینده بوده است». تحلیل افعال وقت‌مند برای رهایی از تناقض ما را به مرحله دومی از تناقض می‌برد: «M در حال حال است، در آینده گذشته است و در گذشته آینده است». در جمله اخیر افعال زماندار نیستند (به عبارتی، فعل «است» در اینجا همان کاربردی را دارد که در جمله‌ای مانند «گاو پستاندار است» یا «دو به علاوه دو مساوی چهار است»). معترض می‌تواند بگوید این سه تعین، یعنی در حال حال بودن، در آینده گذشته بودن و در گذشته آینده بودن مانع‌الجمع نیستند و بنابراین تعارضی در کار نیست. با این حال، در مرحله دوم نه سه تعین، بلکه نه تعین وجود دارد و برخی از آنها با یکدیگر مانع‌الجمع‌اند. در واقع، در این تحلیل، تعین «در حال بودن» به «در گذشته حال بودن»، «در حال حال بودن» و «در آینده حال بودن» تبدیل می‌شود. به تعبیری روشن‌تر، رویدادی که حال است، در حال حال است، اما در حال (– رویدادی در آینده) گذشته است و در حال (– رویدادی در گذشته) آینده است؛ تعین «در گذشته بودن» به سه تعین «در گذشته گذشته بودن»، «در حال گذشته بودن» و «در آینده گذشته بودن» تبدیل می‌شود. اکنون، برخی از این محمول‌های مرتبه دوم با یکدیگر ناسازگارند. اینجا نیز مک‌تاگارت می‌تواند ادعا کند هر رویدادی همه این نه محمول را دارد؛ و اگر برای رفع تناقض دومرتبه به محمول‌های مرتبه سوم متوسل شویم این‌بار نیز به جای نه محمول بیست و هفت محمول خواهیم داشت که دومرتبه برخی از آنها با یکدیگر ناسازگارند و هر رویدادی همه آنها را دارد؛ و قس علی‌هذا.^{۱۸} و ^{۱۹} در اینجا استدلال مک‌تاگارت کامل می‌شود. الف‌سری به تناقض می‌انجامد. بنابراین، واقعی نیست و چون برای زمان ضروری است، پس زمان نیز واقعی نیست.

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۱۰۳

این بود روایت خود مک‌تاگارت از پارادکس. با این حال، از این پارادکس روایت‌هایی دیگر نیز وجود دارد که ذکر آنها اولاً پارادکس را بیشتر واضح می‌سازد و ثانیاً مبنایی فلسفی را که این استدلال، بر آن استوار است برملا می‌کند، مبنایی فلسفی‌ای که بر کل مناقشه الف‌نظریه/ب‌نظریه قرن بیستم سایه افکنده است: «تضاد انگاره مطلق‌بودن و انگاره وقت‌مندی». ما در بخش‌های بعد تلاش می‌کنیم این روایت‌های دیگر را توضیح دهیم.

اما پیش از ادامه کار، ذکر این موضوع ضروری است که استدلال مک‌تاگارت نقشه کلی مناقشه الف‌نظریه/ب‌نظریه را در قرن بیستم در خود نهفته دارد. هر دو سوی مناقشه استدلال مک‌تاگارت را رد می‌کنند. مدافعان الف‌نظریه موافقت می‌کنند که الف‌سری ذاتی زمان است اما وجود تناقض در الف‌سری را رد می‌کنند و مدافعان ب‌نظریه موافقت می‌کنند که الف‌سری حامل تناقض است اما ب‌سری، و نه الف‌سری، را ذاتی زمان می‌نگرند. به همین دلیل مدافعان الف‌نظریه به‌طور کلی از وقت‌مندی و مدافعان ب‌نظریه از ناوقت‌مندی زمان حمایت می‌کنند. بنابراین، به‌نظر می‌رسد تمایز اساسی میان الف‌نظریه/ب‌نظریه مبتنی بر تمایزی ذات‌گرایانه در خصوص زمان است. مک‌تاگارت زمان را واجد ویژگی‌هایی متناقض می‌نگرد. زمان ذاتاً واجد الف‌سری است، و الف‌سری ذاتاً تناقض‌بار است. از این جهت، توجه به این نکته مهم است که به‌نظر می‌رسد آنچه مک‌تاگارت اثبات می‌کند آن است که وجود زمان به‌لحاظ متافیزیکی ناممکن است. مدافعان الف‌سری زمان را همچنان ذاتاً واجد الف‌سری می‌نگرند اما معتقد نیستند که الف‌سری تناقض‌بار است و مدافعان ب‌نظریه زمان را ذاتاً نه واجد الف‌سری بلکه ب‌سری می‌نگرند. (نیز بنگرید به پی‌نوشت ۱۴، اعتراض دوم)

۳. دایک و پرایس: تناقض انگاره «وقت»

هتر دایک (Dyke, 2001) معتقد است پیچیدگی ارائه مک‌تاگارت موجب شده سادگی و برندگی استدلال او خوب دیده نشود و ادعا می‌کند قادر است ارائه‌ای را از استدلال مک‌تاگارت به دست دهد که وجه ابهام این روایت را بزداید. او مشخصاً بر انگاره «وقت» (tense) متمرکز می‌شود. از نظر او این انگاره متضمن دو مدعا است: نخست، تمایز گذشته، حال و آینده تمایزی مطلق است؛ دوم، گذر زمانی حقیقی است.^{۲۰} ادعای نخست این است که الف‌تعیانات در نتیجه رابطه رویدادها با یکدیگر حاصل نمی‌شوند، بلکه کیفیاتی هستند که یا به‌موجب رابطه با امری خارج از الف‌سری ایجاد می‌شوند یا بدون هیچ رابطه‌ای و

به نحوی درونی رویدادها واجد آن‌ها هستند. گذر زمانی نیز متضمن آن است که الف‌سری مدام تغییر می‌کند: رویدادها الف‌تعیینات را به نحوی سرمدی ندارند.

دایک استدلال می‌کند این دو وجه از انگاره وقت برای آن ضروری است. استدلال او این است که سلب گذر در کنار مفروض گرفتن تمایز مطلق میان گذشته، حال و آینده تصویری به وضوح کاذب از زمان به دست می‌دهد و سلب تمایز مطلق میان گذشته، حال و آینده در کنار مفروض گرفتن گذر تصویری نامنسجم به دست می‌دهد. اگر رویدادها به نحوی مطلق از حیث گذشته، حال و آینده متمایز باشند ولی از این حیث تغییر نکنند تصویری که حاصل می‌شود نوعی تصویر «درجا» (snap-shot) از زمان است که «تجربه زمانی» ما به وضوح آن را مردود می‌داند. از سوی دیگر، بی‌آنکه ویژگی حال بودن رویدادها، و بنابراین تمایز گذشته و آینده، تغییر کند گذری در کار نیست. حال، استدلال اصلی دایک، یا به عبارتی، تقریر او از پارادکس، درحقیقت این است که این دو انگاره با یکدیگر ناسازگارند:

زمان ممکن نیست چنان باشد که هم تمایزی میان گذشته، حال و آینده وجود داشته باشد و هم جریان زمان وجود داشته باشد. به بیان مختصر، تمایز میان گذشته، حال و آینده فقط وقتی می‌تواند حفظ شود که جریان زمان از تصویر حذف شود؛ هر تلاشی برای ملحوظ کردن جریان زمان در تصویر منجر به فروپاشی تمایز میان گذشته، حال و آینده می‌شود. (Dyke, 2001, p. 6)

الف‌سری یک تصویر «درجا» و ایستا از زمان است، مگر آنکه انگاره گذر را وارد کنیم. اما با وارد کردن انگاره گذر زمان تمایز مطلق را میان گذشته، حال و آینده از دست می‌دهیم؛ چراکه گذر زمان مستلزم آن است که در هر زمانی دسته رویدادهای گذشته، حال و آینده متفاوت باشند و بنابراین این دسته‌بندی‌ها مطلق نباشد. تمایز مطلق میان گذشته، حال و آینده، اگر این الف‌تعیینات را ویژگی‌هایی تک‌موضعی برای رویدادها بدانیم، به معنای تمایزی مطلق میان سه دسته از مصادیق این سه ویژگی است. اما با وارد شد گذر زمانی در تصویر ممکن نیست این سه دسته مصادیق از هم متمایز بمانند، بلکه، به تعبیر دایک، با هم «اینهمان» می‌شوند:

مصادیق ویژگی گذشته بودن عبارت است از مجموعه همه اموری که گذشته بوده‌اند، هستند و خواهند بود. اما این مجموعه اینهمان است با مجموعه همه اموری که وجود داشته‌اند، وجود دارند و وجود خواهند داشت. (Dyke, 2001, p. 7)

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۱۰۵

همین موضوع برای ویژگی‌های حال بودن و آینده بودن نیز صادق است. با ورود انگاره گذر همه رویدادها، فارغ از گذشته، حال یا آینده بودنشان، مصادیق هریک از این سه ویژگی خواهند بود و این یعنی از دست رفتن تمایز مطلق میان این سه ویژگی. اینکه تمایز مطلق به‌زای هر زمانی حفظ می‌شود پاسخی امیدوارکننده نیست، زیرا با چنین پاسخی درواقع تمایز مطلق میان گذشته، حال و آینده از دست خواهد رفت. دایک توضیح گذر زمانی از طریق «حرکتِ حال» را نیز دچار همین چالش می‌نگرد. در این مورد، ویژگی‌های گذشته بودن، حال بودن و آینده بودن نه درونی بلکه بیرونی و رابطه‌اند. اینجا نیز توصیف زمانی تصویری «درجا» از الف‌سری‌ای به دست می‌دهد که در آن یکی از رویدادها یا لحظات با حال در رابطه قرار دارد. بنابراین، هرچند تمایز حال، گذشته و آینده در دست است، اما گذری در کار نیست:

مدافع تلقی‌ای مبتنی بر حال متحرک درباره زمان وقت‌مند برای آنکه جایی برای جریان زمان باز کند مجبور است اذعان کند به‌زای هر رویدادی، E، این رویداد حال بوده، است و خواهد بود (حال)، پیش از حال بوده، است و خواهد بود (گذشته)، و پس از حال بوده، است و خواهد بود (آینده). بنابراین، تمایز گذشته، حال و آینده یک بار دیگر درهم می‌شکند. (Dyke, 2001, p. 12)

بنابراین، دومرتبه، تمایز مطلق گذشته، حال و آینده تصویری ایستا از زمان ایجاد می‌کند، و به محض ورود گذر هر رویدادی هر سه تعین را خواهد داشت و بنابراین تمایز مطلق گذشته حال و آینده از میان می‌رود.^{۲۱}

همین تناقض را پرایس نیز با تعبیر و اصطلاحات دیگری طرح کرده است. او اعتراض را چنین طرح می‌کند:

منبع اشکال این است که دیدگاه نورافکن متحرک^{۲۲} تلاش دارد دو مؤلفه را که سمت‌وسویی مخالف هم دارند با یکدیگر تلفیق کند. از یک سو، می‌خواهد انحصارنگر (exclusive) باشد، یعنی بگوید یک لحظه از نظر عینی متمایز است. از سوی دیگر می‌خواهد همه‌شمول‌نگر (inclusive) باشد، یعنی بگوید نوبت به همه لحظات می‌رسد (Price, 2011, p. 277)

همه‌شمول‌نگری این است که هر لحظه از منظر خود، یعنی در همان لحظه، حال است: هر لحظه‌ای حال است. انحصارنگری این است که فقط یک لحظه مطلقاً حال است و این یعنی دیگر لحظات به هیچ معنای مطلق حال نیستند. مشکل انحصارنگری این است که

تغییر لحظات را از کف می‌دهد و مشکل همه‌شمول‌نگری این است که مطلق بودن حال بودن آن لحظه منحصر به فرد را از کف می‌دهد. اگر قدری از تعبیر پرایس فاصله بگیریم و اشکال او را به زبانی دیگر بیان کنیم می‌توانیم بگوییم تناقض مورد نظر در پی جمع کردن انحصارنگری و همه‌شمول‌نگری پدید می‌آید: هر لحظه‌ای در همان لحظه حال است، اما فقط یک لحظه است که مطلقاً حال است. معنای این جمله آن است که حال بودن هم امری چشم‌اندازانه است و هم امری عینی. هم رابطه‌ای است و هم مطلق.

از نظر پرایس، تصویر مطابق با انحصارنگری تصویری است ایستا از یک الف‌فسری که در آن یک لحظه به عنوان لحظه حال مرجح است و تصویر مطابق همه‌شمول‌نگری تصویری است که در آن همه لحظات مرجح‌اند. بنابراین، این دو تصویر ناگزیر با یکدیگر ناسازگارند. پرایس روایت خود از تضاد میان انحصارنگری و همه‌شمول‌نگری را صورت دیگری از همان استدلال مک‌تاگارت می‌نگرد که براساس آن در صورت واقعی بودن زمان و تغییر در الف‌فسری، هر لحظه‌ای واجد هر سه الف‌تعیین خواهد بود. دنگ، در شرحی از این موضوع، همین تنش را در چهارچوب تنشی میان دو تصویر شهودی ما از گذر زمانی توصیف می‌کند:

در هر زمان ما متمایلیم که نه تنها یک فقدان بنیادین مساوات را میان زمان‌ها، از طریق اتصاف ارجحیتی متافیزیکی به آن زمان، بلکه همین‌طور یک مساوات بنیادین را میان زمان‌ها وضع کنیم. تصویر شهودی ما از گذر محصول دو مؤلفه ذاتاً مخالف با یکدیگر است. (Deng, 2013, p. 25)

شهود ما از گذر به نظر اقتضا می‌کند هم یک زمان از نظر متافیزیکی ارجح باشد و هم همه زمان‌ها از نظر متافیزیکی هم‌شان باشند.

توجه به این نکته برای مقاصد ما مهم است که این روایات را می‌توان در واقع تنشی میان انگاره‌ای مطلق‌نگرانه درباره زمان و انگاره‌ای غیرمطلق‌نگرانه (در اینجا: وقت‌مند) از زمان تقریر کرد. به عبارتی، از یک سو، می‌خواهیم، به تعبیر دایک، با تلاش برای تزیق ایده گذر به الف‌فسری‌ها نوبت را به همه الف‌فسری‌ها بدهیم یا به تعبیر پرایس همه‌شمول‌نگر باشیم تا همگی آنها شأن متافیزیکی یکسانی داشته باشند، و از سوی دیگر، می‌خواهیم به تعبیر دایک شأن متمایز یک الف‌فسری را حفظ کنیم یا به تعبیر پرایس انحصارنگر باشیم تا شأن متافیزیکی یک لحظه را و بنابراین یک الف‌فسری را متمایز کنیم تا به این صورت وقت‌مندی را لحاظ کنیم. ما در ادامه باز به تنش میان این دو ایده بازخواهیم گشت.

۴. دامت و لو: اشاریت

روایت دامت در مقاله کلاسیک خود تحت عنوان «دفاعی از برهان مک‌تاگارت درباره ناواقعی بودن زمان» (Dummett, 1960) از مهمترین و درخور توجه‌ترین روایات استدلال مک‌تاگارت است.^{۲۳} دامت روایت خود را با توضیح این موضوع آغاز می‌کند که دو نوع واقعیات زمانی در خصوص رویدادها متصور است. نخست، واقعیات وقت‌مند (واقعیات ناظر به گذشته، حال یا آینده بودن رویدادها)؛ دوم، واقعیات ناوقت‌مند (واقعیات ناظر به تقدم یا تاخر رویدادها). الفسری و بسری منعکس‌کننده این دو دسته واقعیات درباره رویدادها هستند. دامت فرض می‌گیرد واقعیات دسته نخست را نمی‌توان به واقعیات دسته دوم فروکاست. به علاوه او این فرض مک‌تاگارت را هم برقرار می‌داند که واقعیات دسته نخست برای وجود زمان یا واقعی بودن زمان ضروری است.

دامت روایت خود از پارادکس را پس از طرح نوعی اعتراض مرسوم به استدلال مک‌تاگارت آغاز می‌کند. مطابق این نوع اعتراض، با عطف توجه به ترم‌های اشاری (indexical) یا به تعبیر دامت، تعبیر بازتابی-مصادقی (token-reflexive expression) تناقض حل‌وفصل می‌شود. «حال»، «گذشته» و «آینده» از جمله این نوع تعبیرند. حضور آنها در یک جمله موجب می‌شود ارزش صدق جمله بنا به شرایط سیاق ادای جمله مشخص شود. به تعبیر دامت،

اگر دو مورد از این دست محمولات را [یعنی دو محمول اشاری را] وقتی «ناسازگار» بنامیم که هیچ شرایطی وجود نداشته باشد که هردوی آنها را بتوان به نحوی صادق درباره یک هویت اظهار کرد، آنگاه اطلاق دو محمول ناسازگار بر دقیقاً یک هویت امکان‌پذیر است. (Dummett, 1960, p. 499)

بنابراین، اطلاق محمول حال بودن بر یک رویداد در شرایطی صادق است که در همان شرایط اطلاق محمول گذشته بودن یا آینده بودن صادق نیست.

دامت معتقد است راه‌حلی که در این اعتراض برای رفع تناقض ارائه می‌شود، واجد فرض فلسفی سنگینی است. برای فهم موضوع ابتدا لازم است عقیده دامت را در خصوص ضرورت واقعیات وقت‌مند برای زمان ملاحظه کنیم. از دید او، تز مک‌تاگارت درباره ضرورت واقعیات وقت‌مند برای زمان معادل است با این دعوی که بدون ترم‌های اشاری، یا

همان تعابیر بازتابی-مصادقی، توصیف زمان، بدون از دست رفتن برخی واقعیات، ممکن نیست و این خود یکی از افتراقات اساسی میان زمان و مکان است:

واقعیت از نوع (a) [همان واقعیات دسته اول] واقعیاتی هستند که در بیان آنها تعابیر بازتابی-مصادقی زمانی بالضروره وارد می‌شوند. در مقابل، استفاده از تعابیر بازتابی-مصادقی مکانی برای توصیف بودن اشیاء در یک مکان ضروری نیستند. (Dummett, 1960, p. 500)

برای به دست دادن توصیفی از مکان، که شامل همه واقعیات باشد، نیازی به بهره‌گیری از ترم‌هایی همچون «اینجا» و «آنجا» نیست، اما برای به دست دادن توصیفی از زمان، که شامل همه واقعیات باشد، حضور اشاری‌های «حال»، «آینده» و «گذشته» ضروری است. درواقع، دامت معتقد است اصل این ادعای مک‌تاگارت که الف‌سری برای زمان ضروری است چنین سخنی است:

مک‌تاگارت می‌گوید ... توصیفی از رویدادها در مقام اموری که در زمان واقع‌اند ناممکن است مگر اینکه تعابیر بازتابی-مصادقی وارد آن شود، یعنی مگر اینکه توصیف توسط کسی ارائه شود که خودش در آن زمان است. (Dummett, 1960, p. 501)

موجودی که، به یک تعبیر، بیرون مکان (یا بخشی از آن) است می‌تواند توصیفی از اشیاء و اموری که درون مکان‌اند ارائه کند، بدون آنکه اطلاعاتی در آن توصیف مفقود باشد؛ اما موجودی که، به یک تعبیر، بیرون زمان (یا بخشی از آن) است نمی‌تواند توصیفی از رویدادها و اموری که درون زمانند ارائه کند بدون آنکه اطلاعاتی در آن توصیف مفقود شود. ملاحظه کلیت ترتیبی از تعدادی رویدادها، مثلاً در بازه زمانی‌ای به‌خصوص، ممکن نیست مگر ملاحظه متوالی آنها و توصیف این ملاحظه نیز بدون استفاده از ترم‌های اشاری زمانی ممکن نیست؛ این سوژه ملاحظه‌گر نمی‌تواند بدون استفاده از این‌دست ترم‌ها توصیفی کامل از ملاحظه خویش به دست دهد، «حتی اگر هم آنچه ملاحظه کرده است و هم آنچه قرار است ملاحظه کند را بداند» (Dummett, 1960, p. 501). دامت معتقد است تصور یک بلوک، مثلاً تصور یا ملاحظه یک فضا-زمان چهاربعدی (فضا-زمانی که بیشتر ما در قالب یک بلوک سه‌بعدی با دو بعد مکانی و یک بعد زمانی قادریم آن را در خیال آوریم) نیز تصور مدلی است که اطلاعاتی در آن مفقود است. این مدل یک بلوک «ایستا» است که ما «قرارداد» می‌کنیم کدام بعد آن زمانی است و جهت این بعد (از تقدم به تأخر) چیست،

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۱۰۹

اما این قرارداد ما در مدل بازنمایی نمی‌شود. به این ترتیب، تصویر بلوکی از فضا زمان تصویری ناکامل است:

اگر ناظر فرضی ما فقط پیکربندی چهاربعدی را ملاحظه کند، بدون ملاحظه حرکت ما - حرکت آگاهی ما - درون آن، مثل کسی که جاده را ملاحظه می‌کند اما از دیدن مسافر عاجز است، همه آنچه رخ می‌دهد را نمی‌بیند. اما اگر گذر ما درون آن را هم ملاحظه کند، آنگاه آنچه ملاحظه می‌کند دیگر ایستا نیست، و دومرتبه برای گزارش آنچه ملاحظه می‌کند نیازمند تعبیر بازتابی-مصادقی است. (Dummett, 1960, p. 502)

زمان بدون واقعیات وقت‌مند هیچ نیست مگر بعدی در کنار دیگر ابعاد. اما، پارادکس اینجا است که، اگر واقعیات وقت‌مند وجود داشته باشند، آنگاه توصیفی کامل (یعنی مستقل از سوژه ملاحظه‌گر، و بنابراین بدون بهره‌گیری از ترم‌های اشاری) از واقعیت ناممکن است و اگر توصیفی کامل از واقعیت ممکن باشد، آنگاه نتیجه آن است که واقعیات وقت‌مند و، به تبع آن، زمان واقعی نیست. از نظر دامت مایه اساسی پارادکس مک‌تاگارت چنین چیزی است. بدین ترتیب، موفقیت پارادکس مک‌تاگارت در گرو پذیرش این فرض پس‌زمینه‌ای است که توصیفی کامل از واقعیت علی‌الاصول ممکن است و به همین دلیل است که مک‌تاگارت واقعیت زمان را انکار می‌کند (Dummett, 1960, pp. 503-504).

به نظر می‌رسد دامت در مقاله خود از صرف آشکار ساختن این فرض پس‌زمینه‌ای در استدلال مک‌تاگارت فراتر می‌رود. هرچند او می‌گوید «شخصاً قویاً متمایل‌ام باور داشته باشم باید توصیفی کامل از واقعیت وجود داشته باشد» (Dummett, 1960, p. 503) اما متذکر می‌شود انکار زمان، به این معنا که معتقد باشیم زمان نوعی «وهم» است، به یک معنا «خود ابطال‌گر» است. اگر زمان (یا همان واقعیات دسته نخست) را نوعی وهم بنگریم آنگاه وهم شمردن زمان خود ابطال‌گر است، همان‌طور که وهم شمردن شر خود ابطال‌گر است:

[به این معنا که] این دیدگاه که شر وهم است خود ابطال‌گر است: یعنی اگر هیچ شری نیست، این وهم که شر وجود دارد قطعاً یک شر است. اینکه بگوییم زمان ناواقعی است یعنی اینکه می‌گوییم روابطی را میان رویدادها یا ویژگی‌های اشیاء به عنوان روابط زمانی ادراک می‌کنیم حال آنکه آنها بواقع اصلاً زمانی نیستند. (Dummett, 1960, p. 503)

با فرض ناواقعی بودن زمان، همچنان واقعیاتی وجود دارند (یعنی همان اوهام) که گویی توصیفشان بدون توسل به واقعیاتی وقت‌مند ممکن نیست. به همین دلیل، به نظر می‌رسد دامت در حال ارائه این پیشنهاد مهم است که بین دو گزینه پیش رو، یعنی ناواقعی بودن

واقعیات وقت‌مند و عدم وجود علی‌الاصول توصیفی کامل از واقعیت، می‌تواند دومی را به جای اولی منکر شد. لازم است متذکر شویم این پیشنهاد دامت بر این فرض استوار است که توصیفِ وهمِ ناظر به واقعیاتِ وقت‌مند بدون توسل به واقعیات وقت‌مند ممکن نیست.^{۲۴}

طرح اعتراض جاناتان لو، متافیزیکدان مشهور بریتانیایی، به استدلال دامت می‌تواند در فهم بهتر استدلال او و تمایز مسائل زبان‌شناختی و متافیزیکی در استدلال او کمک‌کننده باشد. جاناتان لو استدلال می‌کند که برهان مک‌تاگارت دچار «مغالطه اشاریت (indexical fallacy)» است.^{۲۵} از نظر لو نیز محتوای اشاری گزاره‌های وقت‌مند را نمی‌توان حذف کرد یا تقلیل دارد. با این حال، راهبرد لو در برابر استدلال مک‌تاگارت این است که نشان دهد تناقضی که دامت در پی آشکار ساختن آن است اصیل نیست.

لو می‌کوشد نشان دهد گزاره وقت‌مندی همچون «الف حال خواهد شد» همان چیزی را نمی‌گوید که گزاره‌ای بدون وقت همچون «الف در آینده حال است» می‌گوید. بدین قرار، تحلیل و تحویل گزاره اول به دوم و در پی آن نشان دادن حضور تناقض در محمولات مرتبه بالاتر یک مغالطه است. از نظر لو، مثلاً «اگر e یک رویداد آینده باشد، آنگاه زمانی خواهد بود که جمله 'e حال است' در آن زمان صادق است (یعنی بیانگر یک حکم صادق است)» (Lowe, 1987, p. 64) به عبارت دیگر، صدق گزاره «e حال است» به سیاق ادای آن بستگی دارد و بنابراین اشاری است: آنچه گزاره «e آینده است» می‌گوید آن است که گزاره «e حال است» در زمانی صادق خواهد شد یا ادای آن در آینده صادق خواهد بود.

لو برای ایضاح مطلب زمان را با مکان مقایسه می‌کند. اگر «e آینده است» را متناظر «e آنجاست» بنگریم، در این صورت اینکه «e در آینده حال است» مانند آن است که بگوییم «e آنجا اینجاست». بنابراین، مدافع تناقض این درک را دارد که حمل محمول‌های ناسازگار حال بودن، گذشته بودن یا آینده بودن مانند حمل محمول‌های ناسازگار اینجا بودن و آنجا بودن بر یک رویداد است. لو این استدلال را «یک گاف ساده، هرچند قابل فهم، در منطق اشاریت» می‌نگرد. از نظر او

مشروع نیست بگوییم یک رویداد، e، که اینجا رخ نمی‌دهد، اما آنجا رخ می‌دهد، آنجا اینجا رخ می‌دهد. همه آنچه به‌واقع می‌توانیم بگوییم این است که اگر e آنجا رخ می‌دهد و نه اینجا، آنگاه یک ادای جمله «e اینجا رخ می‌دهد» در آنجا صادق است. از این نتیجه نمی‌شود که e آنجا اینجا رخ می‌دهد - که تناقضی فاحش است. حال، مشابهاً،

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۱۱۱

وقتی می‌گوییم *e* رخ خواهد داد، حرفم مستلزم این نیست که *e* اکنون در آینده رخ می‌دهد، بلکه حرفم مستلزم این است که در آینده این امکان وجود دارد که با گفتن «*e* اکنون رخ می‌دهد» جمله‌ای صادق را بیان کنم. (Lowe, 1987, p. 66)

استدلال لو را، چنانکه خود او نیز اشاره می‌کند در قالب مغالطه خلط «به‌کارگیری (use)» و «ذکر (mention)» نیز بیان کرد. اگر *e* یک رویداد آینده باشد آنگاه:

e 'آینده است' در حال صادق است؛ و

e 'حال است' در آینده صادق است.

بدیهی است که از این دو نتیجه نمی‌شود که «*e* در آینده حال است» صادق است. درست همانطور که، اینکه «در آنجا *e* 'اینجاست' بیانگر گزاره‌ای صادق است» نتیجه نمی‌دهد «*e* آنجا اینجاست».

بنابراین، لو معتقد است این استدلال که الف‌سری مستلزم تناقض است نادرست است، زیرا الف‌سری واجد «سرشت اشاری حذف‌ناشدنی» (Lowe, 1987, p. 67) است. با این حال، به نظر می‌رسد مسأله اساسی‌ای که دامت طرح کرده همچنان پابرجاست. اگر، اشاریت در خصوص گزاره‌های ناظر به گذشته، حال و آینده حذف‌ناپذیر باشد، آنگاه این موضوع حاکی از ماهیت چشم‌انداز/گرز/یانه این گزاره‌هاست. استدلال لو نشان می‌دهد هنگام توصیف رویدادها از یک چشم‌انداز، وقتی مفاهیم حال، گذشته و آینده را در خصوص رویدادها به‌کار می‌بریم نمی‌توانیم همین مفاهیم را وقتی در چشم‌اندازی دیگر به‌کار می‌رود در چشم‌انداز خودمان به‌کار ببریم، بلکه صرفاً می‌توانیم آنها را ذکر کنیم. در چشم‌انداز زمانی *x*، رویدادی، *e*، در آینده است، و در همین چشم‌انداز، در آینده مصداقی از ادای جمله *e* 'حال است' صادق است. و این مستلزم این نیست که در چشم‌انداز *x*، *e* حال و آینده است. با این حال، در چشم‌انداز زمانی *y*، *e* در حال است و بنابراین دو چشم‌انداز *x* و *y* گزارش متفاوت از موضع زمانی *e* به دست می‌دهند. بنابراین، توصیف کاملی از واقعیت که مستلزم حذف یا تقلیل چشم‌اندازهای زمانی است ناممکن است.^{۲۶}

از سوی دیگر، به بیان دایک، توصیف وضع امور فقط از یک چشم‌انداز زمانی، حتی با فرض اینکه الف‌مفاهیم به نحوی نازدودنی اشاری باشند، یک توصیف ایستای امور است. این توصیف که «فلان رویدادها گذشته‌اند، فلان رویدادها حال‌اند و بهمان رویدادها هم آینده‌اند»، وضع اموری ایستا را توصیف می‌کند و این برای الف‌نظریه کافی نیست. طبق الف‌نظریه این توصیف باید متوالیاً تغییر کند. اما اگر الف‌تغییر را بپذیریم، آنگاه تناقض

دوباره سربرمی‌آورد. هر لحظه یا رویدادی به هر سه دسته گذشته، حال و آینده تعلق دارد. شاید به همین دلیل است که لو صراحتاً نمی‌پذیرد «تغییر را باید بر حسب تعابیر الف‌سری، به نحوی که او [یعنی مک‌تاگارت] پیشنهاد می‌کند توضیح داد»، به عبارتی نمی‌پذیرد «تغییر را باید بر حسب اینکه رویدادهای آینده حال می‌شود و همین‌طور الی آخر توضیح داد» (Lowe, 1987, p. 66). لو مشخصاً به ایستایی تصویر خویش اشاره نمی‌کند، با این حال، از مضمون پیشنهاد او برای مسأله گذر یا جریان زمان می‌توان دریافت که او این موضوع را درمی‌یابد. او توضیح می‌دهد این پیشنهاد که

تغییر صرفاً عبارت است از وجود واقعیاتی همچون اینکه اکنون می‌توان به‌نحو صادق با گفتن 'e فردا رخ خواهد داد' بیان کرد، فرداً صرفاً با بیان سخنی متفاوت به‌نحو صادق قابل بیان است، یعنی اینکه بگوییم 'e امروز در حال رخ دادن است'

نمی‌تواند تمایز میان زمان و مکان را به‌چنگ آورد. زیرا «این واقعیت که آنچه اینجا می‌تواند به‌نحو صادق با گفتن اینکه 'e اینجا رخ می‌دهد' بیان شود آنجا صرفاً با گفتن اینکه 'e آنجا رخ می‌دهد' بیان می‌شود» هیچ پیامدی در خصوص تغییر مکان ندارد (Lowe, 1987, p. 68). همان‌طور که تصویر حاصل از توصیف 'e اینجاست' و 'z آنجاست' ایستاست (با اینکه «اینجا» و «آنجا» هم‌اشاری هستند)، تصویر حاصل از توصیف 'e اکنون است' و 'z آینده است' نیز ایستاست. در واقع، این موضوع اشکالی را به نقد لو به دامت آشکار می‌سازد. دامت استدلال خویش را با فرض گرفتن این مقدمه مک‌تاگارت پیش می‌برد که زمان مستلزم الف‌تغییر است. نپذیرفتن الف‌تغییر به معنای نپذیرفتن یکی از مقدمه‌های حیاتی استدلال دامت است.^{۲۷}

۵. تضاد دو ایده: برخی پیامدها

۱.۵ مناقشه الف‌نظریه و بنظریه

چنانکه ملاحظه کردیم، روایات مهمی از استدلال مک‌تاگارت تناقض الف‌سری، و به تبع آن، الف‌نظریه را به این اصل فلسفی مهم گره می‌زنند که توصیفی کامل/مطلق/عینی/منسجم از واقعیت ممکن است.^{۲۸} اینکه توصیفی کامل از واقعیت ممکن است، می‌تواند خود ادعایی چندلایه باشد، شامل ادعایی متافیزیکی: واقعیت به‌کلی مستقل از ما و کامل است؛ ادعایی معرفت‌شناختی: امکان شناخت چنین واقعیتی وجود دارد؛ و در نهایت ادعایی زبانشناختی:

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۱۱۳

توصیف کامل این واقعیت امکان‌پذیر است.^{۲۹} با توجه به مباحثی که در دو بخش پیش ملاحظه کردیم، می‌توان تناقض الفسری را چنین فهمید که این تناقض هنگامی سربرمی‌آورد که تلاش می‌کنیم وصفی کامل از واقعیت به‌دست دهیم. ما با تزریق ایده‌ گذر یا توالی یا همه‌شمول‌نگری و به این شکل با فراچنگ آوردن همه چشم‌اندازها می‌کوشیم تا الف‌نظریه را نظریه‌ای مطلق و حاوی امکانات بیان توصیفی کامل از واقعیت بسازیم، حال آنکه این تلاش درست به همین دلیل به تناقض می‌انجامد. به همین دلیل از تقریر استدلال مک‌تاگارت در چهارچوب تقابل امر مطلق و امر وقت‌مند می‌توان نتیجه‌ای را در باب نفس مناقشه میان الف‌نظریه و ب‌نظریه به‌دست آورد.

در این چهارچوب، به‌نظر می‌رسد تلاش مدافع ب‌نظریه برای ایضاح تناقض در الف‌نظریه اصراری است بر تزی که مدافع الف‌نظریه آن را انکار می‌کند و نه نوعی تلاش برای رد برهانی یک نظریه فلسفی در باب زمان. به عبارت دیگر، در این چهارچوب به‌نظر می‌رسد مدافع ب‌نظریه کسی است که معتقد است بسری چهارچوب متافیزیکی و نیز چهارچوب زبانی مناسب بیان واقعیت مطلق را فراهم می‌آورد. چنانکه مدافع ب‌نظریه تلاش می‌کند نشان دهد، الف‌نظریه ممکن است قادر به ارائه چنین توصیف کاملی نباشد، اما، چنانکه ملاحظه کردیم، باید توجه داشت که مطالبه ارائه توصیفی کامل از واقعیت بنا به اقتضائات الف‌نظریه به‌نظر مطالبه‌ای است زیاده از حد. مدافع الف‌نظریه/اصولاً نمی‌تواند چنین مطالبه‌ای را برآورده سازد: برای مدافع الف‌نظریه امکان‌پذیر نیست که از یک سو بپذیرد توصیفی کامل از واقعیت ممکن است و از سوی دیگر اذعان کند، چنانکه روشن است، الف‌نظریه نمی‌تواند چهارچوب چنین توصیفی را فراهم آورد. بنابراین، به‌نظر می‌رسد مدافع الف‌نظریه برای اینکه بر سر دعوی خویش باشد نمی‌تواند چنین فرض اساسی‌ای را در باب واقعیت و شیوه توصیف آن بپذیرد؛ از سوی دیگر، تناقضی که مدافع ب‌نظریه نیز در الف‌نظریه می‌بیند به‌نظر مبتنی بر این دست مفروضات سنگین ناظر به مطلق‌بودن است، و بنابراین، ردیه او بر الف‌نظریه بر چنین اساسی اگر مبتنی بر دفاعیه‌ای از این اصل بنیادین نباشد نوعی مصادره به‌مطلوب خواهد بود.^{۳۰}

۲.۵ نگاهی به فیزیک

یکی از استدلال‌های رایج مدافعان ب‌نظریه به سود این دیدگاه متافیزیکی استدلال از طریق فیزیک و توسل به نظریه نسبیت است.^{۳۱} استدلال می‌شود که محتوای نظریه فیزیک نسبیت

نه تنها دلیلی فراهم می‌آورد در رد الف‌نظریه و هستی‌شناسی‌های هم‌عنان آن، مثل حال‌گرایی^{۳۲} یا حال‌و‌گذشته‌گرایی^{۳۳}، بلکه به‌علاوه دلیلی فراهم می‌آورد در تأیید ب‌نظریه و هم‌عنان هستی‌شناختی آن، یعنی سرمدی‌گرایی^{۳۴}. اجازه دهید نگاهی بسیار مختصر به این استدلال داشته باشیم. نخست، استدلال می‌شود در فیزیک نسبیت نمی‌توان لحظه‌ای یا زمانی را به‌عنوان حال منفرد و جهان‌شمول یافت، یا به‌تعبیری دیگر (و البته قدری متفاوت) هیچ چهارچوب مرجع مرجحی برای توصیف مطلق برحسب الف‌تعیینات وجود ندارد، حال آنکه ارجحیت لحظه‌ی حال برای لحاظ تفکیک مطلق و هستی‌شناختی میان حال، گذشته و آینده به‌نظر برای الف‌نظریه ضروری است. دوم، استدلال می‌شود، به دلیل عدم هم‌زمانی مطلق، و نیز به دلیل تعدی رابطه‌ی هم‌زمانی، و با این فرض معقول که رویدادهای هم‌زمان با یک رویداد واقعی خودشان واقعیت دارند، آنگاه صرف وجود یا واقعیت یک رویداد، واقعیت تمام رویدادهای گذشته و آینده آن را نتیجه می‌دهد. بنابراین استدلال می‌شود که سرمدی‌گرایی نیز هستی‌شناختی منطبق با فیزیک مدرن است.

در بخش قبل تلاش کردیم چهارچوب تضاد میان امر مطلق و امر وقت‌مند را برای تزلزل در اصالت مناقشه‌ی الف‌نظریه و ب‌نظریه به‌کار بگیریم. اما آیا حمایت فیزیک از ب‌نظریه را نمی‌شود به‌سود اصالت این مناقشه تعبیر کرد؟ به نظر من با توجه به ارائه‌ای که از مناقشه‌ی الف‌نظریه و ب‌نظریه در چهارچوب تقابل امر مطلق و امر زمانمند طرح کردیم، می‌توان پاسخی منفی را به این پرسش تدارک دید، هرچند این پاسخ برای آنکه کاملاً پرورده باشد نیازمند پرداختن به جزئیات بسیاری است. به همین دلیل پاسخ ما در اینجا نیز صرفاً در سطح نوعی پیشنهاد باقی می‌ماند.

به‌نظر می‌رسد نوعی تعهد فلسفی اساسی، یعنی تعهد به این اصل که توصیفی کامل از واقعیت امکان‌پذیر است، در بطن نظریه‌های فیزیکی نهفته است. این اصل در واقع به‌مثابه نوعی آرمان برای نظریه‌های فیزیکی عمل می‌کند. از این‌رو، می‌توان ادعا کرد آنچه از آن قرار است به عنوان شاهدهی برای ترجیح یک نظریه متافیزیکی بر نظریه‌ای دیگر به‌کار گرفته شود خود در چهارچوب و با فرض این اصل که توصیفی کامل از واقعیت ممکن است طرح و ارائه شده است. به‌عبارتی، مفروض گرفتن نظریه فیزیکی به‌معنای مفروض گرفتن درستی اصل اساسی ناظر به مطلق بودن واقعیت است، اصلی که چنانکه بیان شد الف‌نظریه نمی‌تواند پذیرای آن باشد. این موضوع را به بیانی دیگر نیز می‌توان طرح کرد، به‌نظر می‌رسد اصولاً فیزیک را نمی‌توان در چهارچوب الف‌نظریه و زبان مبتنی بر الف‌نظریه طرح

کرد. به همین دلیل دست‌یازی به آن به‌عنوان شاهی برای رد الف‌نظریه به‌نظر مصادره به مطلوب خواهد بود. به‌طور کلی آنچه در متون تخصصی بر سر نسبیت شاهد بوده‌ایم آن بوده است که مدافعان الف‌نظریه یا به‌کلی مساهمت فیزیک را در متافیزیک، بنابه‌دلائل مختلف، همچون تعیین ناقص^{۳۵}، مردود می‌نگریسته‌اند یا تلاش می‌کردند حداکثر سازگاری الف‌نظریه را با آن روشن سازند. و واضح است که سازگاری به‌معنای تأیید نیست. اصولاً معلوم نیست یک نظریه فیزیکی چطور می‌تواند الف‌نظریه را تأیید کند. تأیید الف‌نظریه اصولاً می‌بایست از طریق تأیید وجود نوعی ارجحیت یک لحظه به‌عنوان لحظه حال باشد، حال آنکه چنین تأییدی حتی در فیزیک نیوتن نیز وجود ندارد. چه در فیزیک نیوتن و چه نسبیت میان لحظات زمان یا رویدادها تفاوتی هستی‌شناختی در کار نیست، و توصیفات از چهارچوب‌های مختلف یا در زمان‌های مختلف هیچ رجحان متافیزیکی بر یکدیگر ندارند، امری که به‌نظر با ایده امکان ارائه توصیفی مطلق هم‌عنان است. حال آنکه که به‌نظر می‌رسد وجود نوعی تفاوت هستی‌شناختی میان این توصیفات برای وقت‌مندی، که لازمه الف‌نظریه است، ضروری است.

۶. نتیجه‌گیری

این مقاله چند هدف را دنبال می‌کرد. نخست ارائه تقریری از تناقض مک‌تاگارت با تمرکز بر نوشته خود او؛ دوم، روشن کردن تضاد میان انگاره امر مطلق و امر وقت‌مند در بطن این تناقض و در نهایت اخذ چند نتیجه از این چهارچوب طرح تناقض در مقام تضاد دو انگاره برای نفی مناقشه میان الف‌نظریه و ب‌نظریه در متافیزیک معاصر. در بخش نخست استدلال مک‌تاگارت را گام‌به‌گام بر اساس نسخه ۱۹۲۷ نوشته او پی‌گرفتیم. در بخش دوم و سوم نیز با طرح تقریرهایی از برخی فیلسوفان برجسته زمان معاصر (هتر دایک، هیو پرایس، مایکل دامت و جان‌اتان لو در بدنه اصلی مقاله و تعدادی دیگر در پی‌نوشت‌ها)، تلاش کردیم چهارچوب طرح پارادکس مک‌تاگارت را در مقام تضاد بنیادین میان دو انگاره واقعیت مطلق در برابر واقعیت وقت‌مند برجسته کنیم و نشان دهیم تناقض مک‌تاگارت، یا تناقض الف‌سری، چگونه در اصل ناشی از تعهد هم‌زمان به، از یک سو، وجود توصیفی عینی از واقعیت و، از سوی دیگر، وقت‌مندی این توصیف است. در واقع، تناقض موجب می‌شود با تلاش برای حفظ وقت‌مندی توصیف‌ها، امکان توصیف مطلق و با تلاش برای توصیف مطلق نیز امکان حفظ وقت‌مندی توصیف‌ها از کف برود. در بخش آخر تلاش

کردیم نشان دهیم این چهارچوب طرح تناقض مک‌تاگارت چه پیامدهایی را برای نفس مناقشه الف‌نظریه و ب‌نظریه و نیز استدلال‌های طبیعی‌گرایانه به سود ب‌نظریه دارد. نشان دادیم تلاش برای رد الف‌نظریه مبتنی بر انگاره واقعیت مطلق در معرض خطر مصادره به مطلوب قرار دارد. همچنین نکاتی را، هرچند به‌شکلی ناپروورده، درباره استدلال‌های طبیعی‌گرایانه طرح و پیشنهاد کردیم به دلیل وجود تعهد به انگاره واقعیت مطلق در نظریه‌های فیزیکی مورد بحث، این نوع استدلال‌ها نیز در معرض خطر مصادره به مطلوب قرار دارند.

پی‌نوشت‌ها

۱. چند نکته درباره مقایسه دو نسخه: طرح کلی استدلال و حتی بسیاری از عبارات و جملاتی که در کتاب سرشت وجود آمده مشابه است با مقاله متقدم او. با این حال، این دو روایت از جهاتی نیز با یکدیگر متفاوت‌اند. اندیشه رد وجود یا واقعیت زمان ظاهراً پیش از انتشار مقاله نیز در ذهن مک‌تاگارت، چه‌بسا بنا به دلایل عرفانی، وجود داشته است (نک. (McDaniel, 2020)). مک‌تاگارت خود در پی‌نوشتی که در نسخه ۱۹۲۷ آورده اشاره می‌کند که نسخه متقدم او نیز شکل و شمایل بسیار نزدیک به نسخه متأخر دارد، و بنابراین به‌نظر می‌رسد از نظر او تفاوت‌های چندانی میان این دو نسخه نیست (McTaggart, 1927, p. 23). در مجموع به‌نظر می‌رسد نسخه دوم مک‌تاگارت، چنانکه انتظار می‌رود، پخته‌تر است. اینگثورسون، یکی از شارحان معاصر مک‌تاگارت، این پختگی را در دو جنبه می‌بیند: نخست، نسخه متأخر شامل پاسخی است به نظریه تغییر راسل؛ و دوم، که مهم‌تر است، بخشی از استدلال در رد الف‌سری، یعنی استدلال به‌موجب دور، در این نسخه حذف شده است – استدلالی که به‌عقیده اینگثورسون تضعیف است. (Ingthorsson, 2016, pp. 2–3) اینگثورسون به تفاوت دیگری نیز اشاره می‌کند؛ اینکه بحث درباره ج‌سری در نسخه دوم تضعیف شده است. اما این سری در همان کتاب در بخش دیگری تفصیل شده است. (مفاهیم الف‌سری، ب‌سری و ج‌سری را در ادامه توضیح خواهیم داد). برای ملاحظه تأکیدی دیگر بر تفاوت این دو نسخه نک. (Nyiri, 2008).

۲. اشاره به این نکته خالی از لطف نیست که او در سال ۱۸۹۳ مقاله‌ای درباره زمان منتشر کرده است که با مقاله ۱۹۰۸ او (همان «ناواقعی بودن زمان») مرتبط است، عنوان این مقاله حاکی از ریشه‌های هگلی اندیشه او درباره زمان است: «زمان و دیالکتیک هگلی» (McTaggart, 1893).

۳. اینگثورسون تاریخچه‌ای را از مناقشات مربوط به پارادکس مک‌تاگارت ارائه می‌کند که اشاره به آن در اینجا خالی از لطف نیست. او معتقد است واکنش به این پارادکس سه مرحله داشته است. نخست، واکنش‌های مربوط به مقاله ابتدایی او در ۱۹۰۸؛ دوم، واکنش‌های مربوط به نسخه ۱۹۲۷ آن، که تا جنگ جهانی اول ادامه یافت؛ سوم، مقاله دامت در دفاع از استدلال مک‌تاگارت (که ما مفصلاً آن را

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۱۱۷

بررسی خواهیم کرد) که مرحله تازه‌ای را از این مناقشات آغاز کرد. این مرحله اخیر نیز ابتدائاً، متأثر از فضای فلسفی متمرکز بر معنی‌شناسی، تا حدود دهه ۹۰ بر معنی‌شناسی پارادکس متمرکز بود و بعدتر با رواج واقع‌گرایی متافیزیکی و نیز نظریه حال‌گرایی بر هستی‌شناسی و متافیزیک تمرکز یافت. (Ingthorsson 2016 pp. 3-5)

۴. 'tensed' توضیحی درباره ترجمه این اصطلاح به «وقت‌مند»: باید توجه داشت که کاربرد 'tense' در متون تخصصی فلسفه زمان اعم از حوزه دستور زبان و افعال جملات است. 'tense' در واقع زمانی است که در آن میان گذشته، حال و آینده تمایز وجود دارد. اصطلاح «زمان دستوری» به علت آنکه ناظر است به افعال زبان دایره معنی این واژه را محدود می‌سازد و کاربردهای متافیزیکی آن را، مانند 'tensed time' یا 'tensed reality'، در معنایی از آن که به زمان متافیزیکی یا واقعیت واجد تمایز اصیل میان گذشته، حال و آینده مربوط است، به‌چنگ نمی‌آورد. به همین دلیل، ما در اینجا از کلمه «وقت» بهره می‌گیریم.

۵. منابع فارسی در باب استدلال مک‌تاگارت اندک بوده است. نگارنده در میان آثار پژوهشی به زبان فارسی که درباره استدلال مک‌تاگارت انتشار یافته، آثار زیر را دیده است:

حجتی (۱۳۷۵)؛ حسین‌خانی و شاه‌میری (۱۳۹۷)؛ عبداللّهی و فرهانیان (۱۳۹۰)؛ مقصودی (۱۳۹۹)؛ و گلبهانی روزبه (۱۴۰۰). این منابع هرچند شامل ارائه‌ای (در بسیاری موارد مختصر) از استدلال مک‌تاگارت برای نیل به اهداف خویش هستند، با این حال تفصیلی را که مطلوب مقاله حاضر است نداشته‌اند یا در پی آن نبوده‌اند. استناد این آثار به اثر خود مک‌تاگارت در روایت پارادکس او مختصر بوده است. ما در اینجا بنا داریم استدلال مک‌تاگارت را با تفصیلی بیشتر و مستند به جملات خود او روایت کنیم. همچنین در روایت پارادکس این را در نظر داریم که می‌خواهیم در ادامه به ارائه استدلال در چهارچوب تقابل امر مطلق و امر زمانمند بپردازیم. بیان یک نکته تاریخی جالب توجه نیز در اینجا خالی از لطف نیست. شاید بتوان نخستین شرح از فلسفه مک‌تاگارت به‌طور عام و پارادکس مک‌تاگارت به‌طور خاص را در دنیای متفکران اسلامی از محمد اقبال لاهوری دانست. او که خود یکی از شاگردان مک‌تاگارت در ترینیتی کالج کمبریج بوده است (گل‌پرور روزبهانی (۱۴۰۰، ۱۰۹) نکاتی را درباره ارتباط شخصی مک‌تاگارت و اقبال بیان کرده است)، صفحاتی از کتاب/حیاء فکر دینی (*The Reconstruction of Religious Thought in Islam*) را (که در سال ۱۹۳۰ منتشر شد) به بررسی پارادکس مک‌تاگارت اختصاص داده است. او پس از طرح پارادکس یکی از اشکالات مرسوم حال‌گرایان را بر آن وارد می‌آورد، اینکه زمان آینده و گذشته وجود ندارند که متحمل پارادکس مک‌تاگارت شوند. در واقع، او معتقد است مک‌تاگارت زمان را «نه چون لحظه‌ای زنده و خلاق، بلکه چون مطلق ایستادن» قلمداد کرده است «که کثرت تنظیم یافته حوادث کاملاً شکل گرفته کیهانی را دربردارد، و همچون فیلم سینما به صورت تسلسلی آشکار می‌شود». و بنابراین «جواب برهان مک‌تاگارت این است که آینده تنها به عنوان امکانی گسترده وجود

دارد، نه به عنوان یک واقعیت. او در همین راستا به آیه‌ای از قرآن نیز استناد می‌کند. (بنگرید به لاهوری ۱۳۷۹، ۶۹-۷۰)

۶. اینگثورسون (Ingthorsson, 2016) در اثر پژوهشی مفصل خویش درباره پارادکس مک‌تاگارت به تقابل این دو ایده پرداخته است. او در این اثر تلقی خود مک‌تاگارت از واقعیت مطلق را، و نیز ریشه‌های هگلی آن، توضیح می‌دهد و پیشنهاد می‌کند که پارادکس او حاصل تصادم ایده واقعیت مطلق در برابر ایده‌ای است که از نمود زمان در تجربه حال سوژه حاصل می‌شود. با این حال، روایت ما در اینجا از جهاتی با روایت اینگثورسون تفاوت دارد. اینگثورسون به تلقی تاریخی مک‌تاگارت از ماهیت هستی‌شناختی واقعیت مطلق می‌پردازد و اصولی متافیزیکی را در این تلقی روشن می‌کند، از جمله اصل مهم «هم‌ترازی زمانی» (Temporal Parity). بر اساس این اصل، زمان حال هیچ‌گونه اولویت هستی‌شناختی نسبت به گذشته یا آینده ندارد و واقعیت به جای آنکه تنها به «اکنون» محدود شود، شامل تمامی حالات جهان در همه زمان‌ها به عنوان یک کل موجود است.

ما در اینجا بیشتر با تکیه بر آراء دامت از منظر معرفت‌شناختی و توصیفی به واقعیت مطلق می‌پردازیم، به عبارتی تلقی ما از آن در اینجا به «توصیف کامل و عینی» و «مستقل از ناظر» از واقعیت محدود است. به همین دلیل است که در روایت ما در نهایت تضاد «چشم‌انداز و منظر زمانی» در برابر «عینیت مطلق» به عنوان مایه اصلی تناقض برجسته‌تر است تا تضاد «توالی» در برابر «هم‌بودی» (co-existence) در روایت اینگثورسون. از سوی دیگر، ما در اینجا به‌طور خاص روایت‌های دایک و پرایس را نیز، علاوه بر روایت دامت و لو، در همین چهارچوب برجسته خواهیم کرد. چند اشاره اینگثورسون به دایک و پرایس به صورت گذرا و در زمینه‌هایی دیگر بوده است. اینگثورسون دایک و پرایس را به عنوان مدافعان ب‌نظریه در یک سیر تاریخی می‌بیند، در حالی که ما در اینجا آن‌ها را به عنوان تحلیل‌گران ساختار درونی پارادوکس و مفاهیم «گذر» و «وقت» برجسته می‌کنیم.

۷. من از سنت پیشین در ترجمه «A-theory» و «B-theory» به «نظریه الف/ب» و «نظریه ب/ب» و به‌طور کلی ترجمه ساختار شایع «A/B/C-...» در فلسفه زمان (همچون A-properties، A-relations یا A-determinations) به یک ترکیب اضافی در زبان فارسی پیروی نمی‌کنم. تجربه ترجمه متون فلسفه زمان دلایلی را آشکار ساخته تا از ساخت ترکیب اضافی در این موارد به عنوان معادل فارسی پرهیز کنم. نخست اینکه A و B در اینجا ناظر به جنس خود نظریه/رابطه/ویژگی است و ترکیب اضافی مثلاً «نظریه الف» این ابهام را ایجاد می‌کند که «الف» نام نظریه است. دوم اینکه استفاده از «الف-نظریه» به عنوان یک واحد اسمی این امکان را می‌دهد که از تابع اضافات پرهیز کنیم (مثلاً «مبانی متافیزیکی الف-نظریه احمد» سهل‌تر است تا «مبانی متافیزیکی نظریه الف احمد»). ضمن اینکه این امکان فراهم می‌شود که در حضور مشتقاتی مثل A-theoretic (که خود می‌تواند در ترکیب‌های اضافی یا وصفی قرار گیرد) از معادل‌هایی ساده‌تر مثل «الف-نظریه‌ای» استفاده کنیم تا معادل‌هایی پیچیده‌تر مثل «مبتنی بر نظریه الف» (مثلاً «دیدگاه الف-نظریه‌ای احمد» سهل‌تر است تا «دیدگاه مبتنی بر نظریه الف احمد»).

۸. یک نکته دیگر را نیز در اینجا باید در نظر داشت. هرچند معمولاً گفته می‌شود در الف‌نظریه، گذشته بودن، حال بودن و آینده بودن ویژگی‌هایی است که رویدادها/اجد آن هستند، اما در حال‌گرایی، به دلیل آنکه اعتقاد بر این است که رویدادهای گذشته و آینده وجود ندارند، صحبت از واجد بودن چنین ویژگی‌هایی نیز بی‌معنی است. در اینجا می‌توان به جای ویژگی گذشته بودن یا آینده بودن از اپراتور یا عملگر گذشته و آینده صحبت کرد.

۹. اصطلاحات الف‌نظریه و ب‌نظریه را ظاهراً ابتدا ریچارد گال در مجموعه مقالاتی که درباره فلسفه زمان جمع‌آوری کرده بود و نیز در کتابی دیگر درباره زمان (با الهام از مک‌تاگارت) ابداع کرده است (Gale, 1967, 1968).

۱۰. درباره الف‌سری و ب‌سری نکات دیگری نیز وجود دارد که برای بحث ما کمتر اهمیت دارند و می‌توان آنها را اینجا ذکر کرد: الف‌سری به موجب ویژگی‌هایی تک‌موضوعی (monadic) و غیررابطه‌ای شکل می‌گیرد (هرچند، چنانکه اشاره خواهد شد مک‌تاگارت خود رابطه‌ای بودن این ویژگی‌ها را نیز بررسی کرده است)، حال آنکه ب‌سری به موجب ویژگی‌های رابطه‌ای دو موضوعی شکل می‌گیرد. افزون بر این، الف‌سری رویدادها را صرفاً در سه دسته حال، گذشته و آینده مرتب نمی‌کند، بلکه فقرات زمانی در طیفی از گذشته دور تا گذشته نزدیک تا حال تا آینده نزدیک و تا آینده دور مرتب می‌شوند.

۱۱. ملکه آن (۱۶۶۵-۱۷۱۴) ملکه بریتانیای کبیر از ۱۷۰۲ تا ۱۷۱۴ بود.

۱۲. مک‌تاگارت از میان رفتن (to cease to be an event) و به وجود آمدن (to began to be an event) و ادغام (to merge into another event) را به عنوان گزینه‌هایی برای تغییر رویدادها طرح و رد می‌کند. او این موضوع را از طریق موقعیت رویداد در ب‌سری بیان می‌کند. زمان یک رویداد، یعنی موقعیت آن رویداد در ب‌سری جزئی از ذات آن رویداد است. رویداد مرگ سقراط در هزارسال پیش، رویداد مرگ سقراط در زمان ۳۹۹ پیش از میلاد است و امروز نیز بعد از گذشت بیش از دوهزار و چهارصد سال، همچنان در سال ۳۹۹ پیش از میلاد است. ادغام یک رویداد در رویدادی دیگر نیز مستلزم از میان رفتن بخشی از محتوای آن رویداد است که با شرایط اینهمانی آن رویداد سازگار نیست. بنابراین، به نظر می‌رسد منظور مک‌تاگارت چنین چیزی است وقتی می‌گوید یک رویداد «ممکن نیست به وجود بیاید [یا با ترجمه‌ای امانت‌دارانه‌تر: شروع به رویداد بودن کند] یا از میان برود. [یا باز با ترجمه‌ای امانت‌دارانه‌تر: رویداد بودنش را از دست بدهد.]» (McTaggart 1908 p. 459؛ نیز نک. McTaggart 1927 pp. 12-13)

۱۳. مک‌تاگارت با ارجاع به نظریه راسل درباره تغییر، یعنی تغییر به مثابه رویداد (و نه در رویداد)، تلقی خویش را، که همان تغییر ویژگی‌های زمانی رویداد است، روشن می‌کند. چنانکه پیشتر اشاره شد، این بخش از نوشته متأخر او و تصریح این موضوع با ارجاع به راسل، یکی از وجوه افتراق آن با مقاله متقدم مک‌تاگارت است که پیش از انتشار نظریه راسل منتشر شده بود.

۱۴. اعتراض نخست، چنانکه اشاره شد، مربوط است به تلقی‌ای از تغییر که راسل از آن دفاع می‌کند. مک‌تاگارت در پاسخ به راسل استدلال می‌کند که این تغییر تنها از طریق الفسری امکان‌پذیر است. او تلاش راسل را برای تعریف تغییر به‌عنوان صرف تفاوت در ارزش صدق گزاره‌ها در زمان‌های مختلف رد می‌کند. راسل تغییر را به‌صورت تفاوت در ارزش صدق دو گزاره درباره یک هویت در زمان‌های متفاوت تعریف می‌کند. برای مثال، گزاره «میلۀ بخاری داغ است» در زمان T صادق و در زمان T' کاذب است. بر اساس این دیدگاه، هویتی مانند میلۀ بخاری تغییر می‌کند، زیرا رویدادی در یک نقطه از بسری برای آن رخ می‌دهد که در نقطه‌ای دیگر از همان سری در حال رخ دادن نیست. مک‌تاگارت از سوی مقابل معتقد است که چنین واقعیت‌هایی در حقیقت ویژگی‌های دائمی یک هویت‌اند و بنابراین فاقد تغییر پویایی هستند که برای تغییر زمانی واقعی لازم است. او استدلال می‌کند که داغ‌بودن میلۀ در یک زمان و سردبودن آن در زمانی دیگر نشان‌دهنده تغییر واقعی نیست، زیرا واقعیت دمای آن در آن زمان‌های معین ویژگی‌هایی دائمی‌اند که هرگز دگرگون نمی‌شوند:

«همواره از ویژگی‌های آن میلۀ این است که در آن دوشنبۀ خاص داغ است. و همواره از ویژگی‌های آن میلۀ این است که در هیچ زمان دیگری داغ نیست. هر دوی این ویژگی‌ها در هر زمانی درباره آن صادق‌اند - چه زمانی که داغ است و چه زمانی که سرد است. بنابراین، به نظر می‌رسد که نادرست باشد بگوئیم اصلاً تغییری در میلۀ رخ داده است.» (McTaggart 1927 p. 15)

برای روشن کردن این نکته، مک‌تاگارت بسری راسل را با مجموعه‌ای از عرض‌های جغرافیایی نیز مقایسه می‌کند و یادآور می‌شود همان‌گونه که یک نصف‌النهار با عبور از نقاط مختلف «تغییر» نمی‌کند، سری‌ای که از الفسری تهی شده باشد اساساً غیرزمانی است.

اما اعتراض دوم این است که می‌توان بسری را بدون وجود الفسری متصور شد. برای نمونه، داستان‌هایی مانند دن‌کیشوت نماینده بسری‌اند، اما الفسری نیستند. وقایع در داستان‌ها دارای تقدم و تأخر زمانی‌اند، اما گذشته، حال یا آینده نیستند. چه‌بسا از اینجا بتوان نتیجه گرفت الفسری برای زمان ضروری نیست. مک‌تاگارت با تکیه بر وجود پاسخی را برای این اعتراض تدارک می‌بیند: «زمان فقط به امر موجود تعلق دارد. اگر واقعیتی در زمان است، این متضمن آن است که آن واقعیت مورد بحث وجود دارد.» (McTaggart 1927 p. 16; McTaggart 1908 p. 465) در اینجا برای فهم مطلب شاید لازم است به مفاهیم وجهی متوسل شویم. به‌نظر می‌رسد بتوان از جمله اخیر او چنین برداشت کرد که او، نه به‌صراحت، بلکه به‌طور ضمنی به امر ممکن و امر بالفعل می‌پردازد. بسری ممکن است اما بالفعل نیست و الفسری برای زمان بالفعل (یا موجود) ضروری است. اما به‌نظر می‌رسد چنین چیزی با این عقیده که الفسری ذاتی زمان است ناسازگار باشد. اگر x ذاتی y باشد، آنگاه y بدون x ممکن نیست. اگر زمان منطبق با بسری بدون الفسری ممکن باشد، آنگاه نمی‌توان گفت الفسری ذاتی زمان است. بنابراین، با مفاهیم وجهی می‌توان در این فرض مک‌تاگارت که «اگر چیزی در زمان است، حتماً وجود دارد» مناقشه کرد. ذاتی بودن یک امر برای امری دیگر به ماهیت آن امر مربوط

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۱۲۱

است و نه به وجود آن. با این حال، مک‌تاگارت در ادامه ارتباط میان زمان و الف‌سری را قوی‌تر می‌نگرد. حتی زمان تصویری و خیالی نیز با الف‌سری مرتبط است:

«چنانکه شیئی در زمان باشد، در الف‌سری است. اگر واقعاً در زمان باشد، واقعاً در الف‌سری است. اگر اینطور باور شود که در زمان است، اینطور باور می‌شود که در الف‌سری است. اگر اینطور اندیشیده شود که در زمان است، اینطور اندیشیده می‌شود که در الف‌سری است.» (McTaggart 1927 p. 17) در نسخه مقاله به جای «اندیشیده شود (contemplated) آمده «تصور شود» (imagined)

از این جملات مک‌تاگارت می‌شود چنین استنباط کرد که اصولاً به اندیشه درآوردن یا تصور یک رویداد در زمان بدون تصور آن رویداد در یک الف‌سری ممکن نیست. و بنابراین زمان بدون الف‌سری ممکن نیست و نه اینکه صرفاً ناموجود و غیربالفعل باشد. و این مطلب به نظر متفاوت است با بیان نخست او که «زمان فقط به امر موجود تعلق دارد». به بیان دیگر، از آنجا که در تعبیر نخست، در الف‌سری بودن (دست‌کم) یکی از پیش‌شرط‌های وجود داشتن است، سلسله‌ای از وقایع که الف‌سری را تشکیل نمی‌دهند، وجود ندارند. اگر مک‌تاگارت به همین بسنده کند، آنگاه استدلال او صرفاً مبتنی بر ملاحظه موردی خواهد بود: هر سلسله‌ای از وقایع را که الف‌سری تشکیل نمی‌دهند پیش بکشید می‌توان مشخص کرد که آن سلسله داستان، رمان و به طور کلی سلسله وقایع ناموجود است. اما ادعای دوم قوی‌تر است. ادعا این است که سلسله زمانی وقایعی که الف‌سری را تشکیل نمی‌دهند نه صرفاً ناموجود، بلکه ناممکن نیز هست. در زمان بودن، اما در الف‌سری نبودن، نه قابل تصور است و نه قابل به‌اندیشه آمدن است. رویدادها ممکن نیست حتی چنان باشند که گویی صرفاً یک بسری را تشکیل می‌دهند. به تعبیری بسری از نظر مک‌تاگارت امکان متافیزیکی ندارد. به نظر می‌رسد بتوان در این موضوع مناقشه کرد. حتی اگر نتوان چنین تصور یا اندیشه‌ای از دنباله‌ای از رویدادها داشت، لزومی ندارد امکان تصور یا امکان به اندیشه آمدن همان امکان متافیزیکی باشد. می‌توان استدلال کرد که بنظریه امکان متافیزیکی دارد، اما صرفاً طوری می‌توان آن را به تصور یا اندیشه درآورد که گویی یک الف‌سری را تشکیل می‌دهد. کمی جلوتر از این بحث، مک‌تاگارت می‌گوید «ما همواره زمان را چنان ادراک می‌کنیم که گویی این تمایزات را دارد.» (McTaggart 1927 p. 18). مک‌تاگارت اعتراض سوم را نیز طرح می‌کند که به امکان واقعیت الف‌سری‌های متعدد مربوط است و به آن پاسخ می‌دهد. ما در اینجا از این بحث او در می‌گذریم.

۱۵. لازم به ذکر است که مک‌تاگارت پیش از روایت پارادکس، اعتراضی دیگر را نیز پیش می‌کشد. او این نکته را طرح می‌کند که الف‌تعیینات هویات یا فقرات الف‌سری به‌موجب رابطه‌ای میان این فقرات و امری دیگر، X، ایجاد می‌شود. امری باید وجود داشته باشد که فقرات الف‌سری به‌موجب رابطه با آن دارای حال، گذشته یا آینده باشند. این امر نیز باید امری بیرون از زمان باشد. در مقام تشبیه می‌توان الف‌سری را در قالب یک ج‌سری تصور کرد که شاخصه‌ای بیرون از آن، رویداد یا لحظه‌ای را به‌عنوان رویداد یا لحظه حال مشخص می‌کند. اما بیان ماهیت این امر، X، و نیز ماهیت رابطه آن با

- رویدادها و لحظات دشوار است، حال آنکه واقعیت الفسری منوط و متوقف به واقعیت چنین هویت بیرون از زمانی است. (McTaggart 1927 p. 20). باید توجه داشت که پارادکس مک‌تاگارت در باب واقعیت الفسری را می‌توان فارغ از ماهیت رابطه‌ای بودن یا نبودن الف‌تعیینات طرح کرد.
۱۶. برای ملاحظه دلیل ترجمه این اصطلاح به «وقت‌مند» و نه «زمان‌دستوری»، بنگرید به پانوش ۴.
۱۷. چنانکه در بالا اشاره شد، مک‌تاگارت در اثر متأخر خود این استدلال را حذف کرده است.
۱۸. این توضیح مبتنی بر محمولات مرتبه بالاتر در (Dummett, 1960) آمده است؛ همین‌طور برای ملاحظه تقریرهای دیگری از روایت مک‌تاگارت از تناقض الفسری بنگرید به (Dainton, 2010, p. 16) نیز بنگرید به فصل سوم (Harrington, 2015) و نیز فصل دهم (Loux & Crisp, 2017).
۱۹. یک راه دیگر برای بیان استدلال مک‌تاگارت این است که بگوییم، به نظر می‌رسد تنها راه‌هایی از تناقض به رسمیت شناختن ماهیت چشم‌اندازی (و بنابراین غیرحقیقی بودن) الف‌تعیینات باشد. رویداد M از نظر رویدادی در حال حال است، از نظر رویدادی در آینده گذشته است و از نظر رویدادی در گذشته آینده است و همین‌طور برای محمول‌های مرتبه بالاتر. در آینده با این رویکرد بیشتر آشنا می‌شویم.
۲۰. دایک همین ارائه را در درآمد متأخر خویش بر متافیزیک زمان تکرار کرده است. (بنگرید به (Dyke, 2021, pp. 17–20)) (این درآمد با مشخصات زیر به فارسی ترجمه شده است: دایک، هتر. (۱۴۰۳). زمان: کندوکاوی در سرشت متافیزیکی و پدیدارشناختی. ترجمه حسن امیری‌آرا. تهران: نشر کرگدن).
۲۱. دایک استدلال مشابهی را درخصوص تز بالفعل شدن جهان‌ها به‌عنوان گذر، که بیگلو (Bigelow, 1996) طرح کرده است، و نیز تر اصالت حال و گذشته، که براود (Broad, 1923) و تولی (Tooley, 1997) طرح کرده‌اند، و نیز تر حال‌گرایی، که بسیاری از فیلسوفان طرح کرده‌اند، دارد. در واقع، مشکلی که او در انگاره وقت‌مندی طرح می‌کند چالشی برای هر نظریه‌ای است که به نحوی از انحا وقت‌مند است. او می‌گوید: «انگاره وقت، فارغ از اینکه چطور توصیفش کنیم، تناقضی را در خود پنهان دارد.» ((Dyke, 2001, p. 22); تأکید از من است)
۲۲. این اشکال را می‌توان به هر دیدگاهی که متعهد به حال عینی متغیر است، یا به تعبیر دایک، معتقد به وقت‌مندی است، بسط داد.
۲۳. چنانکه در مقدمه اشاره شد، اینگورسون این مقاله را به‌لحاظ تاریخی آغازگر مرحله سوم و آخر، و به تعبیر او دوره مدرن، در مناقشات بر سر پارادکس مک‌تاگارت می‌داند.
۲۴. برای ملاحظه و بحث پیرامون برخی رویکردهای وهم‌گرایانه درقبال وقت‌مندی زمان بنگرید به (Dyke, 2021) و نیز (Dyke, 2024).
۲۵. بیانی اولیه از این اعتراض در (Broad, 1938) موجود است. همچنین نک. (Priest, 1986)

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۱۲۳

۲۶. این استدلال مشابه است با استدلال فالوی در شرحش از استدلال دامت و پاسخش به اعتراض لو (Falvey, 2010). تفاوت در این است که اعتراض ما به نقدِ لو تمرکز بیشتری بر تمایز خود او میان «ذکر» و «کاربرد» دارد.

فالوی توضیح می‌دهد انگاره «توصیف کامل واقعیت» به «تلقی مطلق واقعیت» برنارد ویلیامز (Williams, 1978) یا «دیدگاه از هیچ‌کجا» توماس نیگل (Nagel, 1989) نزدیک است و منعکس‌کننده تلقی‌ای از کار متافیزیکی است. مطابق این تلقی، کار متافیزیکی ارائه نظریه‌ای است «مطلق» یا عینی از واقعیت فی‌نفسه. این موضوع نیز به‌نوبه خود به تلقی‌ای از ماهیت متافیزیک و واقعیت بازمی‌گردد: متافیزیک تحقیقی است در ساختارهای واقعیت، و واقعیت نیز امری است عینی که مستقل از ناظر یا نقطه‌نظر وجود دارد. بنابراین، آنچه به ناظر یا نقطه‌نظر وابسته است واقعیتی نسبی دارد (یا به تعبیری ناواقعی است) و باید بر حسب واقعیت مطلق توضیح داده شود. در این تلقی «نقطه‌نظرهای ناسازگار» با تلقی‌ای نسبی از آنها در واقعیتی کلی‌تر و بنیادین‌تر سازگار می‌شوند. احکام وقت‌مند «منعکس‌کننده» «موقعیت خاص» حکم‌کنندگان، در این مورد مواضع آنها در زمان، هستند. (Falvey, 2010, p. 301) عطف صرف دعاوی وقت‌مند، بدون ذکر موقعیت زمانی آنها در یک بسری، توصیفی ناسازگار از واقعیت را ایجاد می‌کند. فالوی وضعیت را اینطور توضیح می‌دهد:

«اگر اشاریت را حذف کنیم هیچ راهی برای آشتی دادن احکام ناهمگون که از نقطه‌نظرهای متفاوت بیان شده نداریم. از سوی دیگر، اگر اشاریت را حفظ کنیم می‌توانیم احکام ناهمگون را به انحاء گوناگون و به یکسان معتبر آشتی دهیم، از این طریق که نقطه‌نظرهای متفاوتی را از واقعیت زمانی انتخاب کنیم. اما هر یک از این دست توصیفات ناکامل‌اند و ما، تا آنجا که تلاش کنیم محتوای وقت‌مند این انگاره‌ها را حفظ کنیم، هرگز به توصیفی واحد و کامل نائل نمی‌شویم.» (Falvey, 2010, p. 304)

برخلاف لو که معتقد است تصدیق تناقض توسط مک‌تاگارت به دلیل عدم فهم دقیق منطق کلماتی مثل «اکنون» یا «گذشته» است، فالوی ادعا می‌کند که استفاده مک‌تاگارت از زمان‌های مرکب (مثل «گذشته در حال») تلاشی برای گنجانیدن محتوای زمانی در یک «توصیف کامل و مطلق» بوده است. از نظر فالوی، شکست مک‌تاگارت در این تلاش نشان‌دهنده این است که مفاهیم زمانی ذاتاً «اشاری» هستند و نمی‌توان آنها را در یک توصیف بدون ناظر جای داد.

۲۷. لو تلاش می‌کند انگاره دیگری از تغییر را پیشنهاد دهد که قادر به تفکیک زمان از مکان باشد. او به این نکته اشاره می‌کند که تفاوت اساسی به‌نظر در این است که ما نمی‌توانیم موقعیت زمانی خود را، به آن نحو که موقعیت مکانی خود را انتخاب می‌کنیم، انتخاب کنیم. به عبارتی «می‌توانیم انگارهٔ ماندن در همان مکان» را درک کنیم اما نمی‌توانیم انگارهٔ ماندن در همان زمان را درک کنیم» و برای همین است که «زمان را، و نه مکان را بعد تغییر یا سیلان می‌فهمیم». هر شخصی مسیری را در فضا زمان طی می‌کند، که در آن ترتیب‌های مکانی متفاوتی ممکن است اما ترتیب‌های زمانی متفاوت ممکن نیست. (Lowe, 1987, p. 69).

۲۸. «منسجم» را اینجا به این مقصود اضافه کردم که از فرصت استفاده کنم و در اینجا مختصراً به روایت فاین از استدلال مک‌تاگارت (Fine, 2005, 2006) نیز اشاره‌ای داشته باشم. چنانکه ملاحظه کردیم، در روایت دامتی از پارادکس مک‌تاگارت این پارادکس در نهایت تضادی است میان توصیف وقت‌مند واقعیت و توصیف مطلق واقعیت، تضادی که می‌توان آن را بر اساس تضاد میان دو آموزه متافیزیکی بیان کرد: واقعیت در مقام امری مطلق، و واقعیت در مقام امری به‌نحو نسبی وقت‌مند. در روایت فاین این تفکیک ظریف‌تر است: واقعیت در مقام امری مطلق و منسجم، در برابر واقعیت در مقام امری (وقت‌مند) نامطلق یا نامنسجم. درواقع، تزریق زمانمندی یا مطلق‌بودن را از میان برمی‌دارد یا انسجام را. توضیح آنکه فاین پارادکس را در قالب وجود تناقضی میان چهار اصل بیان می‌کند: واقع‌گرایی که مطابق آن «واقعیت متشکل از (دست‌کم تا حدی متشکل از) واقعیت وقت‌مند است»؛ بی‌طرفی که مطابق آن «هیچ زمانی ارجح نیست، واقعیات وقت‌مندی که واقعیت را تشکیل می‌دهند سوگیری‌ای به سمت یک زمان، در برابر زمانی دیگر، ندارند»؛ مطلق‌انگاری که مطابق آن «اینطور نیست که تشکیلات واقعیت به‌نحو تقلیل‌ناپذیری نسبی باشد، یعنی ترکیب نسبی آن از واقعیات باید برحسب ترکیب مطلق آن از واقعیات توضیح داده شود»؛ و در نهایت، انسجام که مطابق آن «اینطور نیست که واقعیت به‌نحو تقلیل‌ناپذیری ناسازگار باشد، یعنی ترکیب آن از واقعیت ناسازگار باید برحسب ترکیب آن از واقعیت سازگار توضیح داده شود» (Fine, 2005, p. 273). فرض واقع‌گرایی متضمن وجود واقعیات وقت‌مندی است که در زمانی خاص برقرارند. فرض بی‌طرفی نیز تضمین می‌کند این واقعیات وقت‌مند منحصر به آن زمان خاص نیستند. در این صورت برخی واقعیات وقت‌مند در زمانی خاص با برخی واقعیات وقت‌مند در زمانی دیگر ناسازگارند، و این موضوع در کنار فرض مطلق بودن با فرض انسجام مغایرت می‌یابد. فاین به انکار هر یک از مواضع بالا برچسبی می‌دهد. «ناواقع‌گرا» کسی است که معتقد به وجود واقعیات وقت‌مند نیست، ضمن آنکه اصول دیگر را می‌پذیرد. از سوی دیگر، کسی که معتقد به وجود واقعیات وقت‌مند است و در ضمن واقعیت را متشکل از واقعیات وقت‌مندی می‌نگرد که مرتبط با زمانی خاص هستند، و بنابراین بی‌طرف نیستند، از نظر فاین «واقع‌گرای استاندارد» است. طرح فوق این امکان را فراهم می‌آورد که دو موضع دیگر را نیز تمیز دهیم. نخست، آنچه فاین به آن «نسبی‌گرایی بیرونی» می‌گوید، اصل مطلق‌انگاری را و آنچه فاین به آن «پاره‌انگاری (fragmentalism)» می‌گوید اصل انسجام را منکر است. واقع‌گرای استاندارد درواقع همان مدافع الف‌نظریه است، و ناواقع‌گرا نیز مدافع ب‌نظریه است. فاین خود به دنبال نسخه‌ای از واقع‌گرایی است که با بی‌طرفی در تضاد نباشد، آموزه‌ای که او تحت عنوان «واقع‌گرایی غیراستاندارد» بنا دارد از آن دفاع کند. با این حال، این نوع واقع‌گرایی باید یا انسجام را رد کند یا مطلق‌انگاری را. نسخه‌ای از واقع‌گرایی که انسجام را رد می‌کند همانی است که فاین به آن «پاره‌انگاری» می‌گوید. طبق این آموزه همه واقعیات وقت‌مند در هر زمانی برقرار است. واقعیت متشکل از واقعیات وقت‌مند ناسازگار با یکدیگر است. مطابق «نسبی‌انگاری بیرونی» آنچه رد می‌شود نه انسجام بلکه مطلق‌انگاری است. واقعیت متشکل از واقعیات وقت‌مند همه زمان‌هاست اما این بار به دلیل آنکه این واقعیات در نسبت با زمان‌ها قرار دارند، یعنی واقعیاتی نسبی‌اند، و نه مطلق،

واقعیت وقت‌مند در برابر واقعیت مطلق: ... (حسن امیری آرا) ۱۲۵

ناسازگاری‌ای در کار نیست. نیز، بنگرید به دنگ (۲۰۱۳) که استدلال می‌کند این انواع غیراستاندارد نهایتاً فاقد محتوای حقیقی‌اند. (Deng, 2013)

۲۹. توجه به این نکته نیز خالی از لطف نیست که این دیدگاهی است که می‌توان آن را به مفهوم «دیدگاه از منظر هیچ‌وقت» (The view from nowhen) هیو پرایس (Price, 1996) نزدیک دانست. پرایس این دیدگاه را نسخه‌ی زمانی «دیدگاه از هیچ‌کجا» (The View from Nowhere) ی نیگل می‌نگرد (۴).

۳۰. اینگتورسون این نکته را در چهارچوب نگاه هستی‌شناختی خویش به واقعیت مطلق و از رهگذر مفهوم «هم‌ترازی زمانی» به این شکل بیان می‌کند: «اگر این استدلال که دیدگاه الف متضمن یک تناقض است مستلزم اصل برابری زمانی باشد، در این صورت استدلال دوری از آب در می‌آید؛ زیرا از پیش نادرستی دیدگاه الف را مفروض گرفته است.» (۲۰۱۶، ۶۷) او به این نکته اشاره می‌کند که وجود همین تفاوت در بنیان‌های متافیزیکی (درباره‌ی اصل «هم‌ترازی زمانی») در مناقشه‌ی معاصر میان الف‌نظریه و ب‌نظریه مفقود است: «تصور شده است که استدلال مک‌تاگارت بر هیچ پیش‌فرض متافیزیکی قابل‌بحثی تکیه ندارد و بنابراین باید مستقل از این که دیدگاه الف یا ب درباره‌ی زمان اختیار می‌شود، معتبر باشد. با این حال، وقتی استدلال به این صورت خوانده می‌شود، طرفداران هر دو دیدگاه آن را ناقص می‌دانند و در تلاش برای نقد یا دفاع از آن، معمولاً آن را بر اساس چهارچوب متافیزیکی خاص خود تفسیر می‌کنند و در نتیجه به برداشت‌هایی می‌رسند که با یکدیگر ناسازگار است.» (۲، همین‌طور بنگرید به صفحه ۱۱۲). با این حال، باید توجه داشت که تحلیل ما در این مقاله نه بر اصل «هم‌ترازی زمانی» بلکه بر «توصیف کامل واقعیت» تکیه داشت و بنابراین با رویکرد اینگتورسون قدری متفاوت است. برای نمونه، توجه کنید اینکه دایک (در Dyke, 2001) در پاسخ به حال‌گرایی تناقض را در خود «انگاره‌ی وقت‌مندی» می‌نگرد و تناقض را حتی با عدم تعهد به وجود رویدادهای آینده یا گذشته نشان می‌دهد و این موضوع تفاوتی آشکار را با رویکرد اینگتورسون نشان می‌دهد. برای ملاحظه تفاوت‌هایی میان رویکرد ما در این نوشته و رویکرد اینگتورسون بنگرید به پی‌نوشت ۶.

۳۱. برای ملاحظه‌ی مفصل این استدلال‌ها بنگرید به ((Putnam, 1967), (Rietdijk, 1966), (Saunders, 2002)) و برای ملاحظه‌ی بحثی متأخر در این باب بنگرید به (Peterson & Silberstein, 2010). من نیز در (Amiriara, 2021) این استدلال‌ها را بحث کرده‌ام.

۳۲. presentism طبق حال‌گرایی فقط لحظه‌ی حال واقعی/موجود است.

۳۳. pastisms طبق حال‌و‌گذشته‌گرایی (که به آن مدل بلوک در حال رشد (growing block) هم گفته می‌شود)، فقط حال و گذشته واقعی/موجود است.

۳۴. eternalism طبق سرمدی‌گرایی، همه‌ی رویدادها (یا زمان‌ها)ی گذشته، حال یا آینده به یکسان واقعی/موجودند.

کتابنامه

- اقبال لاهوری، محمد. (۱۳۷۹). *احیای فکر دینی در اسلام* (احمد آرام، مترجم). پایا. (اثر اصلی منتشر شده در ۱۹۳۰، ویرایش کامل تر منتشر شده در ۱۹۳۴).
- حجتی، سیدمحمدعلی (۱۳۷۵). ماهیت زمان از دیدگاه فلاسفه اسلامی و مک تاگارت. *مدرس علوم انسانی*، (۱) ۵۷-۷۳.
- شاه میر، سعید و حسین خانی، علی. (۱۳۹۹). نقد استدلال مک تاگارت در باب غیرواقعی بودن زمان: استدلال بقوسیان علیه نظریه خطا. *ذهن*، ۲۱(۸۱)، ۹۱-۱۱۶.
- عبداللهی، محمدعلی و فرهانیان، فاطمه. (۱۳۹۰). متافیزیک زمان (نقد و بررسی استدلال مک تاگارت بر واقعی نبودن زمان). *متافیزیک*، ۳(۱۱)، ۱-۱۶.
- گل پرور روزبهانی، مهدی. (۱۴۰۰). پارادوکس مک تاگارت: تقریری از چیستی و دلالت آن بر نفی واقعی بودن زمان. *فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز*، ۲۱(۸۰)، ۱۰۷-۱۲۴.
- مقصودی، محمدابراهیم. (۱۳۹۹). نسبیت خاص علیه استدلال مک تاگارت. *متافیزیک*، ۱۲(۳۰)، ۱۸۷-۲۰۷.

- Amiriara, H. (2021). On the possibility of non-eternalism without absolute simultaneity. *Synthese*, 199(3-4), 5885-5898.
- Bigelow, J. (1996). Presentism and properties. *Philosophical Perspectives*, 10, 35-52.
- Broad, C. D. (1923). *Scientific Thought*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Broad, C. D. (1938). *Examination of McTaggart's Philosophy: II*. Cambridge University Press.
- Dainton, B. (2010). *Time and Space* (Second edition). Acumen.
- Deng, N. (2013). Fine's McTaggart, Temporal Passage, and the A versus B-Debate. *Ratio*, 26(1), 19-34.
- Dummett, M. (1960). A Defense of McTaggart's Proof of the Unreality of Time. *The Philosophical Review*, 69(4), 497-504.
- Dyke, H. (2001). The pervasive paradox of tense. *Grazer Philosophische Studien*, 62(1), 103-124.
- Dyke, H. (2021). *Time*. Cambridge University Press. <https://doi.org/DOI: 10.1017/9781108935517>
- Dyke, H. (2024). Naturalizing the Philosophy of Time. In G. N. Kemp, A. Hossein Khani, H. Sheykh Rezaee, & H. Amiriara (Eds.), *Naturalism and Its Challenges* (pp. 233-251). Routledge.
- Falvey, K. (2010). The view from nowhen: The mctaggart-dummett argument for the unreality of time. *Philosophia*, 38, 297-312.

- Fine, K. (2005). Tense and Reality. In K. Fine (Ed.), *Modality and Tense: Philosophical Papers* (pp. 261–320). Oxford University Press.
- Fine, K. (2006). The Reality of Tense. *Synthese*, 150(3), 399–414. <http://www.jstor.org/stable/20118779>
- Gale, R. M. (1967). *The Philosophy of Time*. Anchor Books.
- Gale, R. M. (1968). *The Language of Time*. Routledge & Kegan Paul.
- Harrington, J. (2015). *Time: A Philosophical Introduction*. Bloomsbury.
- Hawley, K. (2006). Science as a guide to metaphysics? *Synthese*, 149(3), 451–470.
- Ladyman, J. (2007). Does physics answer metaphysical questions? 1. *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 61, 179–201.
- Ingthorsson, R. (2016). *McTaggart's paradox*. Routledge.
- Loux, M. J., & Crisp, T. M. (2017). *Metaphysics: A Contemporary Introduction, Fourth Edition*. Routledge.
- Lowe, E. J. (1987). The indexical fallacy in McTaggart's proof of the unreality of time. *Mind*, 96(381), 62–70.
- McDaniel, K. (2020). John M. E. McTaggart. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2022). Metaphysics Research Lab, Stanford University. <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/presentism/>
- McTaggart, J. E. (1893). Time and the Hegelian Dialectic. *Mind*, 2(8), 490–504.
- McTaggart, J. E. (1908). The unreality of time. *Mind*, 457–474.
- McTaggart, J. E. (1927). *The Nature of Existence: II*. Cambridge University Press.
- Nagel, T. (1989). *The View from Nowhere*. Oxford University Press.
- Nyíri, Kristóf. (2008). Hundred Years After: How McTaggart Became a Thing of the Past. *Invited Lecture, Section History of Philosophy, 6th European Congress of Analytic Philosophy, Kraków, August 21–26, 2008. Available Online (Downloaded 13 March 2016):* http://Www.Hunfi.Hu/Nyiri/Nyiri_ECAP_2008.Pdf.
- Peterson, D., & Silberstein, M. (2010). Relativity of Simultaneity and Eternalism: In Defense of the Block Universe. In V. Petkov (Ed.), *Space, Time, and Spacetime: Physical and Philosophical Implications of Minkowski's Unification of Space and Time* (pp. 209–237). Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-13538-5_10
- Price, H. (1996). *Time's arrow and Archimedes point: New directions for the physics of time*. Oxford university press.
- Price, H. (2011). The Flow of Time. In C. Callender (Ed.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Time* (pp. 276–311). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199298204.003.0010>
- Priest, G. (1986). Tense and truth conditions. *Analysis*, 46(4), 162–166.
- Putnam, H. (1967). Time and physical geometry. *The Journal of Philosophy*, 240–247.

- Rietdijk, C. W. (1966). A rigorous proof of determinism derived from the special theory of relativity. *Philosophy of Science*, 33(4), 341–344.
- Saunders, S. (2002). How relativity contradicts presentism. *Royal Institute of Philosophy Supplements*, 50, 277–292.
- Tooley, M. (1997). *Time, tense, and causation*. Oxford University Press.
- Williams, B. (1978). *Descartes*. Penguin.